

Azərbaycan Respublikası
Ekologiya və Təbii Sərvətlər
Nazirliyi

*Empowered lives.
Resilient nations.*

İqlim dəyişmələrinə
dair termin və təriflər

LÜĞƏTİ

GLOSSARY

of terms and definitions on

Climate Change

**İqlim dəyişmələrinə
dair
termin və təriflər
lüğəti**

Müəlliflər: Umayra Tağıyeva, Turan Eldarova, Emiliya Həbibova

Ön söz

Lüğət 2017-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının birgə həyata keçirdiyi "Azərbaycan Respublikasının BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına Dördüncü Milli Məlumat və İkinci İkiillik Yenilənmiş Hesabatı" layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Kitabçanın məqsədi oxucuya İqlim Dəyişmələrinə aid termin və tərifləri daha mükəmməl anlamağa yardım etməkdir. Lüğət yerli mütəxəssis və təşkilatlar üçün İqlim Dəyişmələri ilə əlaqədar qəbul edilmiş beynəlxalq standartlara və təcrübələrə uyğun sənədləri, yazıları və hesabatları hazırlamaqda faydalı olacaqdır.

Lüğətdəki anlayışlar müvafiq ədəbiyyatın, o cümlədən BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının (UNFCCC) təhlili, eləcə də İqlim üzrə Hökumətlərarası Panelin (IPCC) dərc etdiyi sənəd, qayda və tövsiyələri əsasında seçilmişdir. IPCC hesabat və lüğətləri ilkin ədəbiyyat kimi istifadə edilmişdir. İstinadların tam siyahısı lüğətin sonunda təqdim edilmişdir.

Lüğət Azərbaycan və İngilis dillərində iki müvafiq hissədən ibarətdir. Terminlər hər iki dil üzrə əlifba sırası ilə yerləşdirilmişdir. Təriflər sadalanan mənbələrdən götürülmüş, bəzi hallarda oxucuların rahatlığı üçün adaptasiya edilmişdir.

Müəlliflər ümid edirlər ki, lüğət yerli mütəxəssis və geniş auditoriya üçün faydalı olacaqdır.

- **ABEMDA**

Bərpa Oluna Bilən və Alternativ Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi

- **AC**

bax, "Dəyişən cərəyan"

- **Adaptasiya (Adaptation)**

Faktiki və ya gözlənilən iqlim dəyişmələri təsirləri nəticəsində yarana biləcək itkilərin qarşısının alınması və ya onların minimuma endirilməsi, eləcə də iqlim dəyişmələri təsirləri nəticəsində yarana biləcək yeni imkanlardan istifadə etmək istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəzərdə tutulur (misal üçün, iqlim dəyişmələrinin səbəb olduğu yeni əlverişli mühit səbəbindən əkin sahələrindən ildə 2 dəfə məhsul götürülməsi, əvvəllər becərilə bilinməyən istisevən bitkilərin becərilməsi və s.). Azərbaycanda iqlim dəyişmələrinə qarşı ən kövrək sahələr kimi su sektoru, hidroenergetika, kənd təsərrüfatı sektoru, sahilyanı ərazilər, dağ və meşə ekosistemləri, su-bataqlıq ekosistemləri, insan sağlamlığı və turizm sahələri qeyd edilə bilər.

- **Adaptasiya texnologiyaları (Adaptation Technologies)**

Adaptasiya tədbirlərinə misal olaraq quraqlığa davamlı yeni bitki növlərinin becərilməsi, əkin sahələri və su hövzələri boyunca su qoruyucu və tarla qoruyucu zolaqların salınması, suarmada damcılı və yağış suvarma texnologiyalarının tətbiqi, su anbarlarının tikintisi, sel və daşqınlara qarşı qoruyucu bəndlərin tikintisi və s.

- **Aerasiya (doymamış) zonalar (Unsaturated zones)**

Yeraltı su səviyyəsindən yuxarıda yerləşən və suyu və havanı açıq sahələrdə yaxud məsamələrdə tutan torpaq səthidir.

- **Aeroloji stansiya (Aerological station)**

Atmosferin müntəzəm üst təbəqələrini müəyyən edən stansiya.

- **AQI**

bax, "Air-quality index" (Havanın keyfiyyət indeksi)

- **Alternativ enerji (Alternative energy)**

Alternativ enerji ilə bağlı hədəflər - ölkəmizdə son illər alternativ enerji mənbələrinin istifadəsi (külək, günəş, biokütlə, termal) istiqamətində əsaslı investisiyalar qoyulur və bu sahənin gələcəkdə inkişaf etdirilməsi üçün perspektivlər açılır. Azərbaycan 2020-ci ilə kimi alternativ enerji mənbələrindən istifadənin ümumi enerji istehsalında payını 20%-ə qaldırmaq, 2030-cu ilə isə 25%-ə qaldırmaq niyyətini bildirmişdir ki, bu da istixana effekti yaradan qazların emissiyasının azaldılması istiqamətində qlobal səylərə

A

edilən əsaslı bir töhfədir.

Avropa Birliyi 2020-ci ilə alternativ enerji mənbələrindən istifadə üzrə 20%, 2030-cu ilə isə 27% hədəf kimi götürmüşdür. Digər ölkələrdən misal olaraq, Avstraliya 2020-ci ilə 20%, Kanada 90%, Çin 15%, Rusiya isə 4.5% hədəf kimi bildirmişlər.

- **Antropogen emissiyalar və tullantılar (Anthropogenic emissions and removals)**

Antropogen emissiyalar və tullantılar dedikdə, insan fəaliyyətləri nəticəsində yaranan, milli inventarizasiyaya aid istilik effekti yaradan qaz emissiyaları və tullantıları nəzərdə tutulur. Təbii və antropogen emissiyalar və tullantılar arasında fərq birbaşa olaraq insan fəaliyyətinin hesablanması üçün istifadə olunan məlumatlara əsaslanır. Kənd Təsərrüfatı, Meşəçilik və Torpaqlardan Digər İstifadə (AFOLU) Sektorunda idarəolunan torpaqlara aid emissiya və tullantılar antropogen emissiyalar və tullantıların mənbəyi hesab olunur. Emissiyalar və tullantıların xarakterik xüsusiyyətlərində dəyişikliklərin baş verməsinin əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq, onlar ümumi dövr üzrə orta götürülür.

- **Antropogen faktorlar (Anthropogenic factors)**

İnsanlar tərəfindən yaradılan yaxud insan fəaliyyətlərindən qaynaqlanan faktorlardır. Adətən bu termin insan fəaliyyətləri nəticəsində yaranan emissiyalarla bağlı istifadə olunur.

- **AOSIS**

bax, "Kiçik Ada Dövlətləri Alyansı"

- **Aşağı istilik əmsalı (Lower Heating Value)**

bax, "İstiliktörətmə əmsalı"

- **Aşağı istiliktörətmə əmsalı (Lower Calorific Value)**

bax, "İstiliktörətmə əmsalı"

- **Aşağı-karbon emissiyalı istehsal və ya Az karbonlu istehsal (Low-carbon emission production)**

Biosferə minimum həcmdə istilik effekti yaradan qaz (GHG) emissiyalarının buraxılması ilə müşayiət olunan istehsal. Bura xüsusilə istilik effekti yaradan karbon dioksid daxildir.

- **Atmosferdə dağılma modeli (Atmospheric dispersion models)**

Hava çirkləndiricilərin xarici atmosferdə parçalanmasını göstərən riyazi model.

- **Aviakerosin (Jet Kerosene)**

Aviasiyada turbinli mühərriklərdə istifadə üçün yararlı orta distillatdır. Bu maddə kerosinlə eyni distillə xüsusiyyətlərinə və alqışma həddinə malikdir (150°C və 300°C arasında, lakin orta hesabla 250°C-dən artıq olmamaq şərti ilə). Bundan əlavə, bu maddə Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyası (IATA) tərəfindən müəyyən edilmiş

xüsusiyyətlərə (misal üçün donma həddi) malik olmalıdır.

- **Aviasiya (Aviation)**

Beynəlxalq nəqliyyatda istifadə olunan təyyarələr üçün yararlı yanacaqdan yaranan emissiyalar.

- **Aviasiya benzini (Aviation gasoline)**

bax, "Benzin"

- **Avropa İttifaqı (European Union – EU)**

Bu qrupa Avropa İttifaqına üzv olan 27 ölkə daxildir.

- **Avtomobil təsərrüfatı (Vehicle fleet)**

Mühərrikli avtomobillər qrupu.

- **Az Xərc tələb edən optimallaşdırma modeli (Least-cost optimization model)**

Qlobal mənfəətlərin mümkün qədər aşağı xərc hesabına əldə edilməsi məqsədilə iqlim dəyişmələri üzrə səmərəli siyasətlər və tədbirlər.

Bb

- **Bağırsaq fermentasiyası (Enteric fermentation)**

Heyvanlar, xüsusilə mal-qara həzm prosesinin bir hissəsi kimi metan istehsal edir. Bu proses bağırsaq fermentasiyası adlanır və kənd təsərrüfatı sektorunda yaranan emissiyaların üçdə bir hissəsini əhatə edir.

- **Başlanğıc ili (Base year)**

Siyahıya alma (inventarlaşma) aparılacağı ildir. Bəzi hallarda (Düyü İstehsalında CH₄-ün hesablanması), başlanğıc il üç illik müddətin ortasına təsadüf edir və bu müddət üzrə orta rəqəm müəyyən olunur.

- **BAU - Ənənəvi (Business As Usual)**

Problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində heç bir fəaliyyətin yaxud hər hansı yeni fəaliyyətin həyata keçirilməməsi ehtimalı əsasında gələcək emissiyaların hesablanması üçün istifadə olunan ssenaridir. Bəzi ölkələr emissiyaları azaltmamağı, lakin ənənəvi ssenari ilə müqayisə əsasında azaltmağı öhdəsinə götürür. Bu səbəbdən, onların emissiyaları artacaq lakin, bu hədd onların həyata keçirə biləcəkləri tədbirlər nəticəsində əldə oluna bilən nəticədən daha aşağı olacaqdır.

B

• **Benzin (Gasoline)**

Mühərrik benzini: Təyyarələr istisna olmaqla, bütün növ mühərrikli maşınların daxili yanma mühərriklərində istifadə üçün yararlı yüngül karbohidrogen. Mühərrik benzinləri 35°C və 215°C arası temperaturda distillə olunur və yerüstü elektrik qığılcımı ilə alışan mühərriklərdə yanacaq kimi istifadə olunur. Mühərrik benzinlərinə kimyəvi əlavələr, oksidləşdiricilər və oktan artırıcı əlavələr, o cümlədən qurğuşun birləşmələri (misal üçün TEL (tetraetil qurğuşun) və TML (tetrametil qurğuşun)).

• **Bərk yanacaqlar (Solid fuels)**

Kömür çıxarılması və çıxarılmadan sonrakı fəaliyyətlər zamanı ümumi metan hasilatı. Burada əmələ gələn və istifadə olunan maddə (kömür maddəsi) metanın havaya buraxılması istisna edilməli və Yanacaq tullantıları kimi müvafiq orqanlara hesabat verilməlidir.

• **Bərpa (Rehabilitation)**

- Mühərrik benzini: Təyyarələr istisna olmaqla, bütün növ mühərrikli maşınların daxiliyanma mühərriklərində istifadə üçün yararlı yüngül karbohidrogenlər. Mühərrik benzinləri 35°C və 215°C arası temperaturda distillə olunur və elektrik qığılcımı ilə alışan mühərriklərin yanacağı kimi istifadə olunur. Mühərrik benzinlərinə kimyəvi əlavələr, oksidləşdiricilər və oktan artırıcı əlavələr, o cümlədən qurğuşun birləşmələri (misal üçün TEL (tetraetil qurğuşun) və TML (tetrametil qurğuşun)).
- Aviasiya benzini: xüsusilə aviasiyada yaylı mühərriklər üçün hazırlanmış, oktan maddəsinin sayına görə yararlı, donma həddi -60°C, distillə həddi adətən 30°C və 180°C həddində olan mühərrik benzinidir.
- Reaktiv yanacaq: aviasiyada turbinli mühərriklərdə istifadə üçün yararlı bütün yüngül karbohidrogenləri əhatə edir. Distillə həddi 100°C və 250°C arasında dəyişir. Bu maddə kerosin, benzin yaxud naftalanın qarışdırılması yolu ilə əldə olunur. Bu qarışdırma elə yerinə yetirilməlidir ki, aromatik birləşmələrin miqdarı ümumi həcmdə 25%-dən artıq olmasın və buxar təzyiqi 13.7 kPa və 20.6 kPa arasında olsun. Kimyəvi əlavələr yanacağın stabilliyini və alışma qabiliyyətini artırmaq üçün əlavə oluna bilər.

• **Bərpa oluna bilən enerji (Renewable energy)**

Günəş, geofiziki yaxud bioloji mənbələrdən alınan və təbii proseslər əsasında öz istifadə həddinə bərabər yaxud ondan artıq həddə yenilənəbilən enerjidir. Bərpa olunan enerji təbii mühitdə baş verən davamlı yaxud təkrar enerji axınlarından əldə olunur və bura az karbonlu texnologiyaları, misal üçün günəş enerjisi, su enerjisi, külək, qabarmalar və çəkmələr, dalğalar, okeanda istilik enerjisi, həmçinin bərpa oluna bilən yanacaqlar da (misal üçün biokütlə) daxildir.

Ətraflı təsvir üçün, bax, bu sənəddə bərpa oluna bilən xüsusi enerji növləri, misal üçün biokütlə, günəş, su enerjisi, okean, geotermik və külək enerjisi.

- **Bioenerji (Bioenergy)**

Biokütlədən alınan enerji.

- **Biokütlə (Biomass)**

Yerin altında və üstündə mövcud olan, həm canlı, həm də ölü, daşlaşmayan üzvi materiallar (misal üçün ağaclar, məhsullar, otlar, ağac tullantıları, köklər və s). Enerji məqsədləri üçün yandırıldıqda, onlar biokütlə yanacaqları hesab edilir. Biokütləyə həmçinin üzvi maddələrin parçalanması nəticəsində yaranan qazlar da daxildir.

- **Bioqaz həzm qurğusu (Biogas digesters)**

Anaerobik emal adlanan proses vasitəsilə üzvi maddələrin parçalanması/həzmi əsasında bioqaz istehsal edən böyük çəndir. Həzm qurğusu adlandırılmasının əsas səbəbi budur ki, bioqazın istehsalı üçün çənin daxilindəki bakteriyalar üzvi maddələri yeyir və həzm edir. Bioqaz qurğusu bioqaz istehsalının mühüm hissəsini təşkil edir, çünki üzvi tullantılar yaxud materiallarda parçalanma baş vermədən bioqazın istehsalı mümkün deyildir.

- **Bioqaz qurğusu (Biogas plant)**

bax, "Bioqaz həzm qurğusu"

- **Biomüxtəlifliyin qorunması (Biodiversity conservation)**

Müxtəlif növlərin (misal üçü bitkilər, heyvanlar, mikro-örqanizmlər, onların genlərinin və o cümlədən onların aid olduqları torpaq, dəniz və şirin su ekosistemlərin) istifadəsi, yaxşılaşdırılması və qorunması.

- **Bioparçalanma faktoru (Biodegradability factor)**

Bioparçalanma prosesinə təsir edən faktorlar.

- **Bioparçalanma prosesi (Biodegradation process)**

Bakteriya, göbələklər, digər orqanizm yaxud bioloji proseslər materialları kimyəvi olaraq parçalayır.

- **Bio-yanacaq (Biofuel)**

Bərpa oluna bilən, bioloji mənbələrdən, o cümlədən qarğıdalı və şəkər qamışı kimi məhsullardan və müxtəlif növ tullantılardan əldə olunan yanacaq. Bio-yanacaq nümunələrinə spirt (qıvcırmış şəkər), kağız istehsalı prosesindən əldə olunan qara qələvi, taxta, soya yağı daxildir.

C

- **Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası (United Nations Framework Convention on Climate Change)**

BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası. Konvensiya 21 mart 1994-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Konvensiyanı bu günə kimi 197 ölkə ratifikasiya etmişdir. Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə Konvensiyanı ratifikasiya etmişdir.

- **Bitum (Bitumen)**

Kolloid konstruksiyalı, rəngi qəhvəyidən qaraya doğru dəyişkən, xam neftin distilləsində, atmosfer distilləsinin yağ qalıqlarının vakuüm distilləsində qalıq kimi əldə olunan bərk, yarım-bərk yaxud yapışqan karbohidrogenlərdir. Bituma çox zaman asfalt kimi istinad edilir və əsas etibarlı ilə yol örtüklərinin hazırlanmasında və dam materiallarında istifadə olunur. Bu kateqoriyaya süni şəkildə maye halına salınmış və maye bitum daxildir.

- **Bitum emulsiyası (Orimulsion)**

Təbii olaraq Venesuelada əmələ gələn qətrana-bənzər maddədir. Bu maddə birbaşa yandırıla bilər, yaxud yüngül neft məhsullarına emal oluna bilər.

- **Buxarlanma (Evaporation)**

Maddənin maye formasından qaz, yaxud buxar halına keçməsi prosesidir.

Cc

- **CBDR**

bax, "Ümumi, lakin fərqli cavabdehlik"

- **CCS**

CO₂ alınması, daşınması və saxlanması.

- **CFCs**

bax, "Xlorflüorokarbonlar"

- **COP**

bax, "Tərəflə Konfransı"

- **Çətir qrupu (Umbrella Group)**

Kioto protokolunun qəbulundan sonra formlaşmış Avropa İttifaqına daxil olmayan inkişaf etmiş ölkələrin koalisiyasıdır. Bu qrupun üzvlər siyahısı yoxdur və adətən Avstraliya, Kanada, İspaniya, Yaponiya, Yeni Zelandiya, Norveç, Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Qazaxıstan və ABŞ kimi ölkələri təmsil edir.

- **Çirkləndiricilər (Contaminants)**

Çirkləndirici yaxud zəhərli maddələr

- **Çoxillik məhsullar (Perennial crops)**

İldə bir neçə dəfə olmaqla iki ildən artıq məhsul verən bitkilər/məhsullardır.

- **Çökdürücü (Sink)**

İstilik effekti yaradan qazlar, aerosol və istilik effekti yaradan qazları əmələ gətirən maddələri atmosferdən kənarlaşdıran proses, fəaliyyət yaxud mexanizm.

Dd

- **Daşqın (Flood)**

Çay yaxud digər su hövzələrinin sərhədləri aşması yaxud normalda su ilə örtülməmiş ərazilərdə suyun toplanması deməkdir. Daşqınlara çay daşqınları, qəfil daşqınlar, şəhər daşqınları, yağış daşqınları, kanalizasiya daşqınları, sahil daşqınları, buz göllərində parçalanma nəticəsində baş verən daşqınlar aiddir.

- **DC**

Sabit enerji üçün bax, "Sabit enerji"

- **Deqradasiya prosesləri (Degradation processes)**

Ətraf mühiti sıradan çıxaran antropogen proseslər və faktorlar.

- **Dəqiqlik (Accuracy)**

Dəqiq hesablamanın ölçüsü (Measure of exactness). Hesablamalar o mənada dəqiq olmalıdır ki, onlar sistematik olaraq, əsaslandırılması mümkün olan həqiqi emissiyalar yaxud tullantılardan nə yuxarı nə də aşağı olsun və qeyri-müəyyənliklər mümkün qədər azalsın. İntinventarlaşmada dəqiqliyi artırmaq üçün qabaqcıl təcrübələr üzrə təlimata uyğun metodologiyalar istifadə olunmalıdır.

D

- **Dəyişən cərəyan – AC (Alternating Current)**

Müntəzəm intervallarda yaxud dövrlərdə elektronların axın istiqamətlərinin irəli-geri hərəkəti ilə xarakterizə olunan elektrik cərəyanıdır. Enerji xətlərində yaxud təsərrüfatda divar elektrik yuvasında mövcud olan normal elektrik enerjisi dəyişən enerjidir.

- **Digər kerosin (Other Kerosene)**

Kerosin benzin və qaz/dizel yağı arasında uçma prosesində emal olunmuş neft distillatını əhatə edir. Bu 150°C və 300°C arasında orta neft distilləsidir.

- **Digər məhsullar (Other Products)**

IEA tərəfindən aparılmış enerji statistikasına daxil edilən “Digər Məhsullar” kateqoriyasına neft qazı, uayt-spirit (white spirit), parafin şamları və başqa kateqoriya daxil olmayan digər məhsullar (misal üçün qatran, yağ və kükürd) aiddir.

- **Digər neft məhsulları (Other Petroleum Products)**

bax, “Digər yağlar”

- **Digər yağlar (Other Oil)**

- Neft emalından alınan qaz: xam neftin distillə yaxud neft-emalı zavodlarında neft məhsullarının (misal üçün krekinq) emalı zamanı əldə olunan sıxlaşmayan qazdır. Bu maddə, əsas etibarilə, hidrogen, metan, etan və olefinlərdən ibarətdir. Buraya həmçinin neft-kimya sənayesindən qayıdan qazlar da daxildir.
- Parafin: Alifatik həddli karbohidrogenlərdir (ümumi formulu C_nH_{2n+2}). Bu parafinlər sürtgü yağlarının deparafinizasiyasından alınan qalıqlardır və onlar karbon sayı 12-dən yuxarı olan Kristal konstruksiyaya malikdir. Əsas xarakteristikası budurki, onlar rəngsiz, iysiz, şəffaf, ərimə həddi 45°C-dən yuxarı olan maddələrdir.
- Uayt-spirit (lak məhlulu və ya Stoddard həlledicisi) & SBP: nafta/kerosin mühitində distillasiya olunan, emal olunmuş xam distillat materiallardır.
- Digər Neft Məhsulları: Buraya yuxarıda təsnif olunmayan neft məhsulları (misal üçün, qatran, kükürd və yağ) aiddir. Bu kateqoriyaya həmçinin neft emalı zavodlarında istehsal olunan aromatiklər (misal üçün, BTX ya da, benzin, toluene və dimetil benzol) və olefinlər (misal üçün, propilen) daxildir.

- **Dövlət İstilik Stansiyaları /Qazanxana və ya İstilik paylayıcı stansiyalar (Public Heat Plants)**

İstiliyin boru şəbəkəsi ilə satışı məqsədilə istehsalı.

- **Drenaj sistemi (Drainage system)**

Çaylar və göllər vasitəsilə formalaşmış sistem.

- **EIG**

bax, "Ətraf mühit üzrə İnteqrasiya Qrupu"

- **Ekosistem (Ecosystem)**

Canlı orqanizmlər, onları əhatə edən calı və cansız mühiti və onların daxilində yaxud arasında baş verən qarşılıqlı fəaliyyətdən ibarət funksional vahiddir. Sözügedən ekosistemə daxil edilmiş komponentlər və onun sərhədləri ekosistemin müəyyən olunma məqsədindən asılıdır: bəzi hallarda sərhədlər nisbi olaraq kəskin, bəzən isə çox dağınıq olur. Ekosistem sərhədləri zaman keçdikcə dəyişə bilər. Ekosistemlər digər ekosistemlərin tərkibində də yer ala bilər və onların miqyası kiçikdən ümumi biosferə qədər dəyişə bilər. Yaşadığımız erada insan ya ekosistemləri təşkil edən əsas orqanizm kimi və ya ətraf mühiti insan fəaliyyəti təsirlərinə məruz qoymuş faktor kimi çıxış edir.

- **Elektrik enerjisi (Electric power)**

Elektrik dövrəsində enerji sərfinin həddi. Elektrik enerjisini adətən elektrik generatoru istehsal edir, lakin bu enerji həmçinin müxtəlif mənbələrdən (misal üçün elektrik batareyaları) təchiz oluna bilər.

- **Elektrik Enerjisi və İstiliyin Birgə İstehsalı – CHP (Public Combined Heat and Power Generation)**

Vahid qurğuda, yaxud birgə-istehsal stansiyasında satış məqsədilə istilik və elektrik enerjisinin istehsalından yaranan tullantılar.

- **Elektrik enerjisinin istehsalı (Electricity production)**

Bütün generator qurğuları/əlaqədar qurğularda istehsal olunan və əsas generatorların çıxış terminallarında ölçülən elektrik enerjisinin cəmidir.

- **Elektrik enerjisinin yaranması (Electricity generation)**

bax, "Elektrik enerjisinin istehsalı"

- **Elektrikləşdirmə (Electrification)**

Əşyaların elektrik enerjisi ilə yüklənməsi.

- **EMEP/CORINAIR**

İnventarlaşma məlumatlarının verilməsi üçün Avropa Monitoring Qiymətləndirmə Proqramının Emissiyaların İnventarlaşma Təlimat Kitabçası.

- **Emissiya faktoru (Emission factor)**

Fəaliyyət məlumatlarını gələcək tullantı mənbəyi olan kimyəvi birləşmələrin miqdarı ilə əlaqələndirən əmsaldır. Emissiya faktorları verilmiş istismar şəraitlərində konkret

E

fəaliyyət səviyyəsi üzrə müvafiq emissiya həddini müəyyən etmək üçün orta hesabla götürülən ölçü məlumatlarının nümunəsinə əsaslanır.

- **Emissiya ssenarisi (Emission scenario)**

Təsiredici faktorlar (misal üçün demoqrafik və sosial-iqtisadi inkişaf, texnoloji dəyişiklik, enerji və torpaqdan istifadə) və onların əsas münasibətləri barədə əlaqəli və daxili cəhətdən uyğun mülahizələr dəsti əsasında potensial və radiasiya baxımından aktiv maddələrin (misal üçün istilik effekti yaradan qazlar (GHG), aeroxollar) emissiyalarının gələcək inkişafının ehtimal təsviri. Emissiya ssenarilərindən əldə olunan konsentrasiya ssenariləri ehtimal iqlim göstəricilərini hesablamaq üçün iqlim modelinə giriş məlumat kimi istifadə olunur.

- **Emissiyalar (Emissions)**

Müəyyən ərazidə və müəyyən vaxt çərçivəsində istixana effekti yaradan qazlar, onları əmələ gətirən maddələr və aeroxolların atmosferə buraxılması.

- **Emissiyalar üzrə standartlar (Emission standards)**

XXX

- **Emissiyaların havaya buraxılması (Emission release)**

XXX

- **Emissiyaların satışı (Emission trading)**

İstixana effekti yaradan qazların yaxud digər emissiyaların azaldılması üçün bazar-əsaslı alət. Ümumi buraxılan emissiyaların ekoloji məqsədi yaxud cəmi emissiyaların ən yuxarı həddi kimi ifadə olunur. Bu hədlər satışı yararlı, atılması mümkün emissiyalara bölünür. Bu emissiyalar ticarət sxeminin yurisdiksiyasına daxil olan müəssisələrə hərrac yolu ilə satılır yaxud pulsuz (icazələr əsasında) verilir. Müəssisələr emissiyalarının miqdarını (misal üçün CO₂ tonla) emissiyalarla bağlı icazə verilən həddə bərabər şəkildə saxlanmalıdır. Müəssisə icazə verilən həddən artıq olan emissiyaları satışı çıxara bilər. Ticarət sxemi şirkət daxili, yerli və beynəlxalq səviyyədə baş verə bilər və CO₂, digər istilik effekti yaradan qazlara yaxud maddələrə tətbiq oluna bilər. Emissiyaların satışı həmçinin Kioto Protokolunda nəzərdə tutulan mexanizmlərdən biridir.

- **Endemik bitkilər (Endemic plants)**

Yalnız bir coğrafi ərazidə rast gəlinən xüsusi növlərdir.

- **End-of-pipe texnologiyaları (End-of-pipe technologies)**

Su axınının, havanın, məhsulun və s. tərkibindən çirkəndirici yaxud zəhərli maddələri kənarlaşdırmaq üçün tətbiq olunan metodlar və texnologiyalardır. Bu texnologiyaların "end-of-pipe" adlandırılmasının səbəbi ondan ibarətdir ki, çirkəndiricilərin (çirkəndirici yaxud zəhərli maddələr) kənarlaşdırılması üçün tətbiq olunan metodlar

və texnologiyalar adətən prosesin sonunda həyata keçirilir.

- **Enerji balansı (Energy Balance)**

Bütün Yer kürəsi üçün və uzun müddət ərzində hesablanaraq orta ədəd götürülür. İqlim sisteminin enerji büdcəsi taraz olmalıdır. İqlim sistemi bütün enerjisini Günəşdən aldığı üçün, bu tarazlıq, qlobal miqyasda, daxil olan günəş radiasiyasının miqdarının xaric olan və əks olunan günəş radiasiyasının və iqlim sisteminin buraxdığı infraqırmızı radiasiyanın miqdarına bərabər olmasını göstərir. Süni yaxud təbii yolla baş verməsindən asılı olmayaraq, bu qlobal radiasiya balansının pozulması radiasiya təsiri adlanır.

- **Enerji qurğularının konversiyası (Conversion of energy units)**

Enerji statistikasında və digər enerji məlumatı bazalarında bərk, maye və qaz yanaqlarının istehsalı və sərfi fiziki qurğularda tonla yaxud kub metrə göstərilir.

- **Enerji tələbatı (Energy intensity)**

Enerji sərfi və iqtisadi yaxud fiziki məhsuldarlıq əmsali. Milli səviyyədə, enerji tələbatı ümumi yerli əsas enerji sərfinin yaxud yekun enerji sərfinin ümumi yerli məhsula yaxud fiziki məhsuldarlığa nisbətidir.

- **Enerjinin səmərəliliyi (Energy Efficiency)**

Konversiya prosesi yaxud sistemin enerji hasilatının öz enerji ehtiyatına nisbəti.

- **Enerji-səmərəli texnologiyalar (Energy efficient technologies)**

Məhsul və xidmətlərin təchiz olunması üçün az miqdarda enerjiden istifadə edən texnologiyalar.

- **EOP**

bax, "End-of-pipe" texnologiyaları (istehsal prosesinin sonunda tətbiq olunan texnologiyalar)

- **Eroziya (Erosion)**

Atmosfer havasının təsiri, tullantıların kütləvi atılması, çaylar, buzlaqlar, dalğalar, küləklər və yeraltı suların təsiri ilə torpağın və daşın yuyulması və daşınması prosesidir.

- **Etibarlılıq intervalı (Confidence interval)**

Elə bir kəmiyyət həddidir ki, bunun üçün hesablanmalı interval sabit lakin naməlum həddə dəyişməzdir, misal üçün müəyyən ildə müəyyən ölkə üçün illik ümumi emissiyalar. Etibarlılıq intervalı naməlum olan sabit kəmiyyətin həqiqi göstəricisinin etibarlılıq həddi ilə birlikdə göstərilməsidir. Tipik olaraq, 95 faiz etibarlılıq ehtimal kimi götürülür. Ənənəvi statistik perspektivdən yanaşdıqda, 95 faiz etibarlılıq intervalı həqiqi lakin naməlum kəmiyyət həddini əhatə edən 95 faiz ehtimala malikdir. Alternativ şərh

budur ki, etibarlılıq intervalı müşahidə edilmiş məlumatlara uyğunluğu etibarlı şəkildə bəyan edilmiş həddir.

- **EU**

bax, "Avropa İttifaqı"

- **Əkin sahələri (Arable)**

Məhsul becərilməsi üçün yararlı torpaq.

- **Əlavə 1 ölkələri (Annex I countries)**

Əsasən inkişaf etmiş və bəzi keçid dövründə olan ölkələrdir. Bu ölkələr konvensiya qarşısında xüsusi öhdəlik götürürlər

 Almaniya	 İslandiya	 Polşa
 Avstraliya	 İspaniya	 Portuqaliya
 Avstriya	 İsveç	 Rumıniya
 Belarus	 İsveçrə	 Rusiya Federasiyası
 Belçika	 İtaliya	 Türkiyə
 Bolqarıstan	 Kanada	 Ukrayna
 Çex Respublikası	 Latviya	 Yaponiya
 Danimarka	 Litva	 Yeni Zelandiya
 Estoniya	 Lüksemburq	 Yunanıstan
 Finlandiya	 Macarıstan	 Amerika Birləşmiş Ştatları
 Fransa	 Niderland	 Böyük Britaniya Krallığı və Şimali İrlandiya
 İrlandiya	 Norveç	

- **Əlavə 1 qrupuna daxil olmayan ölkələr (non-Annex 1 countries)**

Buraya Əlavə 1 və Əlavə 2-yə daxil olmayan, konvensiyaya tərəf olan bütün inkişaf etməkdə olan ölkələr daxildir, Azərbaycan da bu qrupa daxildir.

- **Əlavə 2 ölkələri (Annex II countries)**

Bu qrupa daxil olan ölkələr həm də donor ölkələridir və onlar inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım göstərməlidirlər.

 Almaniya	 İslandiya	 Portuqaliya
 Avstraliya	 İspaniya	 Türkiyə
 Avstriya	 İsveç	 Yaponiya
 Belçika	 İsveçrə	 Yeni Zelandiya
 Danimarka	 İtaliya	 Yunanistan
 Estoniya	 Kanada	 Amerika Birləşmiş Ştatları
 Finlandiya	 Lüksemburq	
 Fransa	 Niderland	 Böyük Britaniya Krallığı və Şimali İrlandiya
 İrlandiya	 Norveç	

- **Əlvan metallar (Non-ferrous metal)**

Tərkibində cüzi miqdarda yaxud heç dəmir olmayan metal.

- **Ənənəvi - BAU (Business As Usual)**

bax, "BAU"

- **Ənənəvi yanacaq (Conventional fuel)**

Təbii yanacaqlardan alınan (yeraltı yanacaqlar) enerji mənbələri, misal üçün neft, daş kömür, propan və təbii qaz.

- **Əsas enerji mənbələri (Primary energy sources)**

(həmçinin enerji mənbələri kimi istinad edilir)Təbii ehtiyatlara (misal üçün daş kömür, xam neft, təbii qaz, uran və bərpa olunan enerji) aid enerjidir.

- **Əsas kateqoriyalar (Key Categories)**

Emissiyalar və tullantıların mütləq səviyyəsi, emissiyalar və tullantılar üzrə ümumi istiqamət yaxud emissiya və tullantılarda qeyri-müəyyənlik baxımından ölkənin istixana effekti yaradan qazları üzrə ümumi ehtiyatlarına əhəmiyyətli təsirə malik kateqoriyaları müəyyən etmək üçün istifadə olunan əsas kateqoriya anlayışı. Əsas kateqoriyalar məlumatların toplanması, qruplaşdırılması, keyfiyyətin təminatı/ keyfiyyətə nəzarət və hesabatvermə üzrə inventar resurslarının ayrılması zamanı ölkələr üçün prioritet olmalıdır.

F

- **Əsas mənbə (Key source)**

bax, "Key category" (Əsas kateqoriya)

- **Ətraf mühit üzrə İnteqrasiya Qrupu (Environmental Integrity Group)**

Ətraf mühit üzrə İnteqrasiya Qrupu: 2000-ci ildə formalaşmış bu qrupa Meksika, Cənubi Koreya Respublikası və İsveçrə daxildir.

- **Ətraf mühiti çirkləndirən tullantılarla bağlı vergi (Emission taxation)**

XXX

Ff

- **Faktiki tullantılar (Carbon footprint)**

Hər hansı şəxs, ailə, qurğu, təşkilat yaxud şirkət tərəfindən hər il atmosferə buraxılan istilik effekti yaradan qazların ümumi miqdarıdır. İnsanların havaya buraxdığı tullantılara yanacaqın birbaşa yandırılması zamanı, misal üçün evi isitmək yaxud maşın sürmək kimi fəaliyyətlərdən alınan istilik effekti yaradan emissiyalar aiddir. Buraya həmçinin, fərdlərin istifadə etdiyi mal və xidmətlərin istehsalı zamanı alınan istilik effekti yaradan qazlar, o cümlədən elektrik enerjisi hasil edən enerji stansiyaları, məhsul istehsal edən zavodlar və zibillərin atılması üçün nəzərdə tutulan torpaq sahələri daxildir.

- **Fəaliyyət məlumatı yaxud AD (Activity data or AD)**

Yenilənmiş 1996 IPCC Milli İstilik Effekti yaradan Qazların İnteraktivasiya üzrə Təlimatlara əsasən, insan fəaliyyətinin baş verməsi həddi barədə məlumat. Misal üçün, enerji sektorunda yanacaq sərfi mənbələri yanmış yanacağın ümumi miqdarıdır.

- **Flüorlu qazlar (Fluorinated Gases)**

Buraya müxtəlif sənaye prosesləri nəticəsində havaya atılan güclü sintetik istilik effekti yaradan qazlar, misal üçün hidrofliüorkarbonlar, perflüorkarbonlar və kükürlü heksaflüoridlər daxildir. Flüorlu qazlar bəzən stratosfer ozonunu parçalayan maddələrin əvəzləyicisi kimi istifadə olunur (misal üçün xlorofliüorkarbonlar, hidroxlorofliüorkarbonlar və bromxlorometanlar) və çox vaxt soyuducu maddələr, köpükəmələgətirən maddələr, yanğın söndürən cihazlar, həlledicilər, pestisidlər və aerozol propellənlərdə istifadə olunur. Bu qazlar karbon dioksid (CO₂), Metan (CH₄), yaxud azot oksid (N₂O) qazları ilə müqayisədə daha az miqdarlarla buraxılır, lakin güclü istilik effekti yaradan qazlar olduqları üçün onlar Qlobal İstiləşməyə səbəb olan Yüksək Potensiallı Qazlar adlandırılır.

Photo by Arie van Ravenswaay on Pexels

Gg

- **G-77 və Çin (Group of 77 and China)**

77-lər qrupu və Çin+77 adlanan bu qrupda əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələr toplaşmışdır və iqlim dəyişmələri üzrə danışıqlarda qrup daxilində ümumi bir mövqenin ortaya qoyulmasına çalışılır.

- **GHG**

bax, "Greenhouse gases" (istixana effekti yaradan qazlar)

- **GHG inventarizasiyası (GHG inventory)**

İstixanaeffekti yaradan Qaz Emissiyalarının hesablanması.

- **GPG2000**

İstixana effekti yaradan qazların milli kadastrında səmərəli təcrübə və amillərin uçotu üzrə rəhbər prinsiplər.

- **GPG-LULUCF**

Torpaqdan istifadə, Torpaqlardan istifadə və meşə təsərrüfatlarında torpaqlardan istifadə dəyişiklikləri ilə bağlı səmərəli təcrübələrə dair rəhbər prinsiplər.

- **Gübrə (Fertilizer)**

Torpağın məhsuldarlığını artırmaq üçün torpağa əlavə olunan təbii və kimyəvi birləşmə.

H

- **Günəş radiasiyası (Solar radiation)**

Günəşin buraxdığı radiasiyadır. Bu, həm də qısdadılmalı radiasiya adlanır. Günəş radiasiyası günəşin temperaturuna görə müəyyən olunan xarakterik dalğa uzunluqları həddinə malikdir.

- **GWP**

bax, "Qlobal İstilik Potensialı"

- **GWP hədləri (GWP values)**

bax, "Global Warming Potential"(Qlobal istiləşmə potensialı)

Hh

- **Hava çirkləndiricilər (Air pollutant)**

Havada normadan artıq konsentrasiyada olan və insanlara, heyvanlara, bitki örtüyünə yaxud materiallara zərər vuran kimyəvi yaxud digər maddələrdir. Belə kimyəvi maddələr yaxud fiziki şəraitlər (misal üçün yüksək istilik yaxud səs) hava çirkləndiricilər adlanır.

- **Havanın keyfiyyəti indeksi - AQI (Air-quality index)**

Havanın gündəlik keyfiyyəti barədə hesabat indeksi. Bu indeks havanın təmiz yaxud zərərli olması, sağlamlığa mümkün təsirləri barədə məlumat verir. AQI əsas diqqəti zərərli hava ilə bir neçə saat nəfəs aldıqdan sonra baş verə biləcək təsirlərə yönəldir. AQI Təmiz hava Aktı əsasında tənzimlənən dörd əsas hava çirkləndiriciləri üzrə hesablanır: yer səthində ozon, hissəciklərlə çirklənmə, karbon monoksid və kükürd dioksid.

- **HCFCs**

bax, "Hidroxlороfluorkarbonlar"

- **Heyvandarlıq (Animal husbandry)**

Ev heyvanlarının müxtəlif növlərinin tədqiqi və onlardan daha yüksək keyfiyyətli məhsulların və xidmətlərin əldə edilməsi ilə məşğul olan elm sahəsidir.

- **Həlledici və Digər Maddələrdən İstifadə (Solvent and Other Product Use)**

Həlledicilər və tərkibində uçan birləşmələr olan digər maddələrdən istifadə.

- **Həlledicilər (Solvents)**

Bu termin digər maddələr və materialların həll edilməsi üçün istifadə olunan böyük sayda kimyəvi maddələrə tətbiq olunur. Onlar adətən üzvi mayelərdir. Əksər həlledicilər həm də kimyəvi vasitələr, yanacaqlar, və əksər məhsullarda yardımçı komponent kimi

istifadə olunur. Sənaye sahələrində, misal üçün texniki layihələndirmə, tikinti, kimyəvi reagentlər, çapetmə, rezin, plastik, ayaqqabı, geyim, qida, ağac emalı, quru təmizləmə, mürəkkəb istehsalı, dərman istehsalı, boya istehsalı sahələrində həlledicilər geniş tətbiq olunur. İnşaat sənayesində, həlledicilər üz örtükləri, məsələn, boyalar, laklar və yapışqanların hazırlanmasında vasitə kimi istifadə olunur.

- **Həlledicilərin tərkibi (Solvent content)**

Üzvi həlledicidən təşkil olunmuş məhsulun faizlə tərkibi.

- **HFCs**

bax, "Hidroflor karbonlar"

- **HFEs**

bax, "Hidroflüorefir"

- **Hibrid avtomobil vasitələri (Hybrid vehicle)**

İki hərəkət mənbəyindən istifadə edən avtomobillərdir, adətən bu qrupa elektrik mühərriki və ehtiyat batareyaları olan daxiliyanma mühərrikli avtomobillər daxildir.

- **Hidroflüor karbonlar – HFCs (Hydrofluorocarbons)**

Yalnız hidrogen, flüor və karbon atomlarından ibarət qarışıqlardır. Onlar sənaye, kommersiya və şəxsi ehtiyacları qarşılamaq məqsədilə, ozon parçalayan maddələrə alternativ kimi təqdim edilmişdir. Hidroflüor karbonlar (HFCs) sənaye proseslərində tullantı kimi buraxılır və həmçinin istehsalatda istifadə olunur. Onlar stratosfer ozon təbəqəsini əhəmiyyətli dərəcədə parçalamır, lakin global istiləşmə potensialına malik olmaqla, güclü istilik effekti yaradan qazlar hesab edilir.

- **Hidroflüorefir – HFEs (Hydrofluoroethers)**

Hidrogen, flüor və efir strukturlu karbon atomlarından ibarət kimyəvi maddələrdir. Hidroflüorefirin tərkibində xlor, brom, yod olmadığı üçün onlar ozon təbəqəsini parçalamır. Digər halokarbonlar kimi, onlar güclü istilik effekti yaradan qazlardır.

- **Hidrologiya (Hydrology)**

Su axınlarının, o cümlədən su səviyyəsindəki dəyişikliklər, axın və digər dinamik proseslərin elmi tədqiqi. Hidrologiya, xüsusilə su axınları, suyun keyfiyyətində və kəmiyyətində baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar yerli ətraf mühitin təsirlərinə məruz qalır. Bu dəyişikliklər süni şəkildə (misal üçün bəndin boşaldılması) yaxud hava ilə əlaqədar (daşqınlar), yaxud hər iki faktorun (kənd təsərrüfatı sahəsində yetərsiz tədbirləri ilə əlaqədar yağış selləri) birgə təsiri nəticəsində baş verə bilər.

X

- **Hidrometeoroloji təhlükələr (Hydro-meteorological hazards)**

Ətraf mühit zədələrinə, həyat itkisinə, zədə yaxud sağlamlığa qarşı digər təsirlərə, sosial və iqtisadi təsirlərə malik təhlükəli proseslər, misal üçün daşqınlar, quraqlıqlar, tornadolar, qasırğalar, torpaq sürüşmələri, sellər.

- **Hidroxlörflüor karbohidrogenlər – HCFCs (Hydrochlorofluorocarbons)**

Tərkibində hidrogen, flüor, xlor və karbon atomları olan qarışıqdır. Ozon-parçalayan maddələr olmasına baxmayaraq, onların xlorflüor karbonlarla (CFCs) müqayisədə stratosfer ozonunu parçalamaq qabiliyyəti daha zəifdir. Onlar xlorflüorkarbonların müvəqqəti əvəzedicisi kimi təqdim olunur və həmçinin istilik effekti yaradan qazlardır.

- **Hövzə (Basin)**

Çay yaxud gölün drenaj sahələri.

XX

- **Xam material (Raw material)**

Yekun məhsulların istehsalı məqsədilə əsas materiallardan və maddələrdən istifadə.

- **Xam neft (Crude Oil)**

Təbii mənşəli karbohidrogen qarışığından ibarət, sarıdan-qaraya doğru rəng dəyişən, müxtəlif sıxlığa və yapışqanlığa malik mineral yağdır. Bu qrupa həmçinin ayırıcı qurğularda qazlı karbohidrogenlərdən alınan sənaye kondensatı (ayırıcı mayelər) da daxildir.

- **Xarici təsirlərə qarşı həssaslıq (Vulnerability)**

Kəskin təsirlərə məruz qalma meylliyidir. Həssaslıq dedikdə müxtəlif konsepsiyalar və elementlər, o cümlədən zədələrə qarşı həssaslıq yaxud meyllilik və həmin təsirlərin aradan qaldırılması yaxud onlara adaptasiya qabiliyyətinin olmaması başa düşülür.

- **Xloroflüorkarbonlar – CFCs (Chlorofluorocarbons)**

1987 Monreal Protokoluna daxil edilmiş və soyuducular, kondisionerlər, qablaşdırma, izolyasiya, həlledicilər yaxud aerosol propellentlərdə istifadə olunan istilik effekti yaradan qazlardır. Atmosferin aşağı təbəqəsində məhv olmadığı üçün CFC birləşmələr münasib şərait olduqda, atmosferin yuxarı təbəqələrinə doğru hərəkət edir və ozon təbəqəsini parçalayır. Bu qazlar digər birləşmələrlə, o cümlədən hidroxloroflüorkarbonlar və hidroxloroflüorkarbonlar (Kioto Protokoluna daxil edilmiş istilik effekti yaradan qazları) ilə əvəzlənir.

- **Xüsusi mənbələr (Specific sources)**

Emissiyalarla bağlı əlavə təfsilatları tələb edən mənbələr. Misal üçün: nəqliyyat mənbəyi kateqoriyasında enerji sektoru yol nəqliyyatından ayrılan emissiyalar barədə ətraflı məlumat tələb olunur.

ii

- **İkiillik Yenilənmiş Hesabat – BUR (Biannual Update Report)**

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına (UNFCC) üzv Tərəflər Konvensiyanın icrası barədə Tərəflərin Konfransına (COP) hesabat təqdim etməlidir. Milli hesabatların məzmunu və onların təqdim olunması üzrə qrafiklər Əlavə I-ə daxil edilmiş və Əlavə I-ə daxil edilməmiş ölkələr üçün müxtəlifdir. Bu, Konvensiyaya daxil edilmiş “ümumi lakin fərqli cavabdehlik” prinsipinə uyğundur.

- Əlavə I-ə daxil olan ölkələrin Milli Hesabatları: Əlavə I-ə daxil olmayan ölkələrdə emissiyaların azaldılması istiqamətində nailiyyətlər, və onlara maliyyə, texnologiya və imkanların yaradılması üçün verilən dəstək barədə icmal.
- Əlavə I-ə daxil olmayan Ölkələrin Milli Hesabatları: Milli Kommunikasiya Hesabatlarında verilən məlumatların, xüsusilə milli GHG (istilik effekti yaradan qazlar) ehtiyatları, təsirlərin azaldılması tədbirləri, məhdudiyətlər və boşluqlar, o cümlədən tələb olunan və əldə olunan dəstəklər barədə məlumatların yenilənməsi. İlk Yarım illik Hesabat Tərəflərin imkanlarına və əldə olunan dəstəyin səviyyəsinə uyğun olmalı və 2014-cü ilin oktyabr ayına qədər və ondan sonra hər iki ildən bir təqdim olunmalıdır. Zəif İnkişaf etmiş ölkələrdə və inkişaf etməkdə olan kiçik ada Dövlətləri öz mülahizəsinə görə Yarım illik Hesabatları təqdim edə bilər.

- **İqlim dəyişmələri (Climate Change)**

İqlim dəyişmələri birbaşa və ya bilavasitə insan fəaliyyətinin təsiri ilə global atmosferin tərkibinin dəyişməsi həmçinin müqayisəli zaman kəsimində təbii iqlimin temperaturlarında dəyişkənliyinin müşahidə olunmasıdır.

- **İqlim dəyişmələri ilə bağlı itki və dağıntılar üzrə Varşava Beynəlxalq Mexanizmi (Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts)**

Yeni yaradılmış Mexanizmdir. Varşavada keçirilən 19-cu COP-da qəbul olunduğuna görə Varşava mexanizmi adlanır. Bu mexanizm inkişaf etməkdə olan ölkələrdə və xüsusilədə zəif inkişaf etmiş ölkələrdə İqlim dəyişmələri ilə əlaqəli təbiət hadisələri (sellər, daşqınlar, quraqlıqlar və s.) nəticəsində baş vermiş itkilərin müəyyən maliyyə mexanizmləri vasitəsi ilə ödənilməsinə nəzərdə tutur.

- **İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspertlər Qrupu (Intergovernmental Panel on Climate Change)**

Dünya Meteorologiya Təşkilatı tərəfindən və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramları əsasında (UNEP) 1988-ci ildə təsis edilmişdir. Bu İşçi Qrupun əsas məqsədi antropogen iqlim dəyişmələri anlaşması ilə bağlı elmi, texniki, sosial-iqtisadi məlumatları, iqlim dəyişmələrinin potensial təsirlərini və bu təsirlərin azaldılması və onlara adaptasiya yollarını qiymətləndirməkdir.

- **İqlim maliyyələşməsi (Climate Finance)**

İqlim maliyyələşməsi iqlim dəyişmələri ilə mübarizədə həyata keçirilən adaptasiya və mitiqasiya tədbirlərinə dəstək əldə etmək üçün - hökumət, özəl, və alternativ mənbələrdən alınan- yerli, milli və transmilli (beynəlxalq) maliyyələşməyə əsaslanır. Çərçivə konvensiyası, Kioto Protokolu həmçinin Paris razılaşması Konvensiyaya tərəfi olan varlı ölkələri daha az inkişaf etmiş, maliyyə resursları az olan və kasıb ölkələrə maliyyə dəstəyi verməyə çağırır.

- **İqlim sistemi (Climate System)**

Atmosfer, hidrosfer, biosfer və geosfer həmçinin onların təmas yerlərinin cəmi.

- **İmkanların yaradılması (Capacity building)**

İqlim dəyişmələri kontekstində, imkanların yaradılması inkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrin iqlim dəyişmələrin bütün aspektlərdən adaptasiya, təsirlərinin azaldılması və araşdırma, Kioto Mexanizmlərinin və s. həyata keçirilməsi proseslərində iştirakını təmin etmək məqsədilə onların texniki bacarıqlarının və institusional imkanlarının inkişaf etdirilməsi deməkdir.

- **INC**

Hökumətlərarası Ekspertlər Qrupu (İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası)

- **INDC**

bax, "Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələr"

- **İnfraqırmızı radiasiya (Infrared radiation)**

Yer səthi, atmosfer və buludlardan buraxılan radiasiyadır. Bu radiasiya həmçinin yuxarıya yaxud uzun-dalğalı radiasiya kimi tanınır. İnfraqırmızı radiasiya spektrin görünən hissəsində qırmızı rəngli dalğa uzunluğundan daha uzun xarakterik dalğa uzunluqlarına malikdir. İnfraqırmızı radiasiyanın əhatə dairəsi Günəş və Yer-atmosfer sistemi arasında temperatur fərqi ilə əlaqədar, günəş yaxud qısa-dalğalı radiasiyanın əhatə dairəsindən fərqlənir.

- **İnventarlaşmanın tərtibatçısı (Inventory compiler)**

Müxtəlif mənbələrdən toplanan materiallar əsasında inventarizasiyanı tərtib edən şəxs, şəxslər yaxud müəssisələrdir.

- **İnventarlaşmanın aparılması (Inventory compilation)**

İnventarlaşmanın aparılması dedikdə, məlumatların toplanması, emissiyalar və tullantıların ehtimal qiymətləndirilməsi, yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi, qeyri-müəyyənliyin qiymətləndirilməsi və hesabatvermə daxildir.

- **IPCC**

bax, "İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərərası Ekspertlər Qrupunun Təlimatı"

- **IPPU**

Sənaye Prosesləri və Məhsuldan istifadə.

- **İstilik effekti yaradan qazların təsirləri (Greenhouse effects)**

Planetin atmosferində mövcud olan radiasiya hesabına planetin səthindəki temperaturun, atmosfer olmayacağı halda mövcud olası temperatura nisbətən daha yuxarı qalxması prosesdir.

- **İstilik Elektrik Stansiyası (Thermal power station)**

İstilik enerjisini elektrik enerjisinə çevirən stansiyalar.

- **İstilik əmsalı (Heating value)**

Yanacağı tam yanması nəticəsində istehsal olunan istiliyin miqdarı.

- **İstilikötərmə əmsalı (Calorific Value)**

Tam yanma zamanı ayrılan istiliyin miqdarı. Yanma prosesi nəticəsində su buxarı yaranır və su buxarının sıxılması yolu ilə onun tərkibindəki istiliyin miqdarının rekuperasiyası üçün xüsusi vasitələrdən istifadə oluna bilər. İstilik əmsalı bomba kalorimetrlə şərti olaraq ölçülür. Yüksək İstilikötərmə Əmsalı (yaxud Toplam İstilikötərmə Əmsalı – GCV, yaxud Yüksək istilik Əmsalı - HHV) və Aşağı İstilik Əmsalı (və ya xalis İstilik Əmsalı – NCV yaxud Aşağı istilik Əmsalı - LHV) mövcuddur.

- Yüksək İstilikötərmə Əmsalı (yaxud Toplam İstilikötərmə Əmsalı – GCV, yaxud Yüksək istilik Əmsalı - HHV) – yanma zamanı müəyyən miqdarda məhsuldan buraxılan istiliyin miqdarı (əvvəlki temperaturu 25°C) və məhsulların 25°C temperatura qaytarılması. Bu əmsal alışıqan maddələrdə su buxarının gizli istiliyini nəzərə alır.
- Aşağı İstilikötərmə Əmsalı (yaxud Xalis istilikötərmə Əmsalı – NCV, yaxud Aşağı istilik Əmsalı - LHV)- müəyyən miqdarda məhsulun (əvvəlki temperatur 25°C) yandırılması və yanan məhsulların temperaturunun 150°C-ə qaytarılması. Bu

əmsal reaksiya məhsullarında su buxarının potensial istiliyinin bərpa olunmaması ehtimalını nəzərə alır.

- **İstixana effekti (Greenhouse effect)**

İstixana effekti yaranan qazlar Yer səthindən, eyni qazların təsiri ilə atmosferdən və buludlardan havaya buraxılan infraqırmızı radiasiyanı effektiv şəkildə udur. Atmosfer radiasiyası hər tərəfə, o cümlədən aşağıya Yer səthinə doğru buraxılır. Beləliklə, istixana effekti yaranan qazlar istiliyi səthi troposfer sistemində saxlayır. Bu, “təbii istilik effekti” adlanır. Atmosfer radiasiyası yarandığı səviyyənin temperaturu ilə sıx bağlıdır. Troposferdə temperatur hündürlüyə qalxdıqca azalır. Effektiv olaraq, kosmosa buraxılan infraqırmızı radiasiya orta hesabla -19°C temperatura malik səviyyədə daxil olan xalis günəş radiasiyasına bərbər olmaqla, yaranır. Bu zaman Yer səthində temperatur daha yüksək (orta hesabla $+14^{\circ}\text{C}$) həddə saxlanılır. İstixana effekti yaranan qazların konsentrasiyasında artım atmosferdə infraqırmızı şüa keçirməzliyinin artmasına, beləliklə nisbətən yüksən səviyyədə aşağı temperaturda kosmosa buraxılan effektiv radiasiyaya gətirib çıxarır. Bu, radiasiya təsirinə, yəni yalnız səthi troposfer sisteminin temperaturunun artması ilə kompensasiya olunması mümkün olan disbalansa (tarazsızlığa) səbəb olur. Bu “gücləndirilmiş istilik effekti”dir.

- **İstixana effekti yaranan Qazlar (Greenhouse gases)**

Atmosferdə həm təbii həm də antropogen təsirlər nəticəsində yaranan, Yer səthindən, atmosferdən və buludlardan havaya buraxılan infraqırmızı radiasiya əhatəsində xüsusi dalğa uzunluqlarında radiasiyanı udan və havaya buraxan qaz komponentləridir. Bu xüsusiyyət istilik effekti yaradır. Su buxarı (H_2O), karbon dioksid (CO_2), azot oksid (N_2O), metan (CH_4) və ozon (O_3) Yer atmosferində mövcud olan əsas istilik effekti yaranan qazlardır. Bundan başqa, atmosferdə tamamilə süni yolla yaranan bir çox istixana effekti yaranan qazlar mövcuddur, misal üçün halogenkarbonlar və digər xlor və brom tərkibli maddələr.

- **İstixana effekti yaranan qazlar - qısald. İEYQ (Greenhouse gases - abbrev. GHG)**

Atmosferdə infraqırmızı dalğa uzunluğu həddində olan istilik radiasiyasını udan və buraxan qazlardır. Bu proses istixana effektinin əsas səbəblərindən biridir. Yer atmosferində əsas istixana effekti yaranan qazlar su buxarları, karbon dioksid, metan, ozot oksid və ozondur. İstixana effekti yaranan qazlar olmazsa, Yer səthində temperatur orta hesabla 15°C (59°F) olan bugünkü temperaturdan xeyli fərqli, yəni təxminən -18°C (0°F) olardı. Kioto protokolunun A əlavəsində 6 əsas İEYQ tətbiq edilir: karbon dioksid (CO_2), metan (CH_4), azot oksid (N_2O), hidrofliorokarbonlar (HFC), perfliorokarbonlar (PFC3) və kükürd heksaflüorid (SF_6).

- **İzolyasiya (Insulation)**

Misal üçün binanın istilik izolyasiyası dedikdə binadan istilik axının ayrılmasının qarşısını almaq üçün istifadə olunan materiallar.

- **Kalorimetr bombası (Bomb calorimeter)**

Müəyyən reaksiyanın yanma istiliyinin ölçülməsində istifadə olunan sabit-həcmli kalorimetr. Bu kalorimetr İstilikötərmə əmsalını müəyyən etmək üçün ən yaxşı cihazdır. Bomba kalorimetr reaksiya ölçülən zaman kalorimetr daxilindəki təzyiqə davamlı olmalıdır. Yanacaqın alışıdırılması üçün elektrik enerjisindən istifadə olunmalıdır; yanacaq yanarkən ətraf hava qızır və havanı kalorimetrdən xaricə buraxan borunun içində şişir və sürətlənir. Hava mis borudan sızdıqda, o, həm də borunun xaricindəki suyu da qızdırır. Suyun temperaturundakı dəyişiklik yanacağın tərkibindəki kalorinin miqdarını ölçməyə imkan verir.

- **Karbohidrogen (Hydrocarbon)**

Hidrogen və karbon molekullarından ibarət maddədir. Bu termin çox vaxt tərkibində S, N və ya O molekulları olan neft məhsullarına hər hansı molekulları daxil etmək üçün daha geniş istifadə olunur. Doymamış karbohidrogen tərkibində olefin və aromatik strukturlar olan karbohidrogen.

- **Karbon büdcəsi (Carbon budget)**

Karbon hovuzları arasında yaxud karbon dövrəsinin baş verdiyi dairədə (misal üçün, atmosfer-biosfer) karbonun mübadilə balansı.

- **Karbon dioksid (Carbon dioxide)**

Təbii yaranan, həmçinin yanan yeraltı yanacaqlar və biokütlədən, eləcə də torpaqdan istifadənin dəyişdirilməsi yaxud digər sənaye prosesləri əmələ gələn qazdır. Bu, Yer kürəsinin radiasiya balansına təsir edən əsas antropogen istilik effekti yaradan qazdır. Digər istilik effekti yaradan qazlar bu qaza istinadən hesablanır və bu səbəbdən o, 1-ci Qlobal İstiləşmə Potensialına malik qaz hesab edilir.

- **Karbon dövrəni (Carbon cycle)**

Bu termin karbonun (karbon dioksid kimi müxtəlif formalarda) atmosferdə, okeanda, yerüstü biosferdə və litosferdə axını təsvir etmək üçün istifadə olunur.

- **Kateqoriya (Category)**

IPCC kontekstində kateqoriyalar öz növbəsində 4 əsas sektora bölünür, bunlar Enerji, Sənaye Prosesləri və Məhsullardan İstifadə (IPPU), Kənd Təsərrüfatı, Meşəçilik və Digər Torpaqlardan İstifadə (AFOLU)və Tullantılar. Kateqoriyalar digər subkateqoriyalara da ayrılır.

K

- **Keyfiyyətə Nəzarət (Quality Control)**

bax, "QA/QC"

- **Keyfiyyətin Təminatı (Quality Assurance)**

bax, "QA/QC"

- **Kənarlaşdırma (Removals)**

Çökdürücü vasitəsilə istilik effekti yaradan qazların və/yaxud onları əmələ gətirən maddələrin atmosferdən kənarlaşdırılması

- **Kiçik Ada Dövlətləri Alyansı (Alliance of Small Island States)**

Bu qrup 43 kiçik ada dövlətini təmsil edir.

- **Kimyəvi çirklənmə (Chemical pollution)**

Kimyəvi maddələrin ətraf mühitə buraxılması. Kimyəvi çirklənmənin bio-müxtəlifliyə təsiri xüsusilə kritik hesab olunur, çünki o, ekosistemin əksər yaxud bütün xidmətlərinə birbaşa yaxud dolayı təsirlərə malikdir və - geniş miqyasda baş verdiyi təqdirdə onun təsirlərini aradan qaldırmaq mümkün deyildir.

- **Kimyəvi tərkib (Chemical composition)**

Kimyəvi materiallarda molekullar və atomların birləşmələri.

- **Kioto Protokolu (Kyoto Protocol)**

Konvensiya çərçivəsində Tərəf ölkələrin emissiyaların azaldılması üzrə öhdəliklərini müəyyən edən beynəlxalq razılaşmadır. Kioto Protokolu 1997-ci ildə Yaponiyanın Kioto şəhərində qəbul edilmiş və Rusiya Federasiyasının ratifikasiya etməsindən sonra 2005-ci ildə qüvvəyə minmişdir. Hal-hazırda Kioto Protokolunu 191 ölkə və 1 regional inteqrasiya təşkilatı ratifikasiya etmişdir. Azərbaycan Respublikası Kioto protokolunu 2000-ci ildə ratifikasiya etmişdir. Kioto protokolu üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin birinci dövrü 2008-2012-ci illəri əhatə etmişdir.

- **Kioto Protokoluna Doha əlavəsi (Doha Amendment to Kyoto protocol)**

2012-ci ildə Doha şəhərində keçirilən Tərəflər Konfransında Kioto protokolu üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin 2-ci dövrü (2012-2020-ci illər) üçün qəbul edilmişdir. Bu sənədin qüvvəyə minməsi üçün 144 ölkənin ratifikasiya etməsi lazımdır. Bu günə kimi Doha əlavəsini 93 ölkə ratifikasiya etmişdir. Azərbaycan Respublikası Doha əlavəsini 14 aprel 2015-ci ildə ratifikasiya etmişdir.

- **Kioto Protokolunun B Əlavəsinə daxil olan ölkələr (Countries included to Kyoto Protocol, Annex B)**

Kioto Protokolu üzrə kəmiyyət öhdəlikləri götürən ölkələrdir. Ölkə adlarının qarşısındakı rəqəmlər həmin ölkələrin Kioto Protokolu üzrə 1990-cı illə müqayisədə tullantıların azaldılması üzrə öhdəliklərinin %-lə miqdarıdır.

 Almaniya	92	 İsveç	92	 Portuqaliya	92
 Avstraliya	108	 İsveçrə	92	 Rumuniya	92
 Avstriya	92	 İtaliya	92	 Rusiya Federasiyası	100
 Belçika	92	 Kanada	94	 Slovakiya	92
 Bolqarıstan	92	 Latviya	92	 Sloveniya	92
 Çex Respublikası	92	 Litva	92	 Ukrayna	100
 Danimarka	92	 Lixtenşteyn	92	 Xorvatiya	95
 Estoniya	92	 Lüksemburq	92	 Yaponiya	94
 Finlandiya	92	 Macarıstan	94	 Yeni Zelandiya	100
 Fransa	92	 Monako	92	 Yunanıstan	92
 İrlandiya	92	 Niderland	92	 Amerika Birləşmiş Ştatları	93
 İslandiya	110	 Norveç	101	 Böyük Britaniya Krallığı və Şimali İrlandiya	92
 İspaniya	92	 Polşa	94		

- **Kommunal Elektrik Enerjisinin İstehsalı (Public Electricity Generation)**

Ümumi istilik və enerji stansiyalarından hasil edilən elektrik enerjisi istisna olmaqla, elektrik enerjisinin istehsalı məqsədilə bütün yanacaq növlərindən istifadə nəticəsində yaranan tullantıları əhatə edir.

- **Konvensiyanın Tərəf dövlətlərin Konfransı (Conference of the Parties)**

Konvensiyanın Tərəflər Konfransı. TK hər il keçirilir.

- **Korrelyasiya əmsalı (Correlation coefficient)**

-1 and +1 arasında olan ədəddir. Bu ədəd birlikdə müşahidə olunan iki dəyişən arasında qarşılıqlı asılılığı ölçür. +1 həddi mükəmməl xətti əlaqənin mövcudluğunu göstərir; 0 həddi düz xətti əlaqənin olmadığını göstərir. Bu hədd standart yanılımları olan məhsula bölünən iki dəyişənin qarşılıqlı dəyişilməsi kimi müəyyən olunur.

- **Köməkçi yanacaqlar (Secondary fuels)**
Əsas yanacaq növlərindən istehsal olunan yanacaq növləri.

Qq

- **QA/QC**
Keyfiyyətin Təminatı və Keyfiyyətə Nəzarət – inventar hesablamalarında xətalara və uyğunsuzluğa minimuma endirmək məqsədilə dəqiqləşdirmə, sənədləşdirmə və yoxlama prosedurlarını nəzərdə tutur.
- **Qabaqcıl Təcrübələr (Good Practice)**
Yüksək keyfiyyətli milli istixana effekti yaradan qazların inventarlaşmasını aparmaq məqsədilə, əvvəlki təlimatlarda kompleks metodoloji prinsiplər, tədbirlər və prosedurlar müəyyən olunmuş və bunlar birlikdə qabaqcıl təcrübələr adlandırılmışdır. 2006 Təlimatları qabaqcıl təcrübələr termininin məzmununu GPG2000-də təqdim olunan anlayışla birlikdə saxlamışdır. Bu anlayış inventarlaşmanın aparılması üçün ölkələr arasında ümumi qəbul edilmişdir və orada deyilir ki, qabaqcıl təcrübələrə uyğun olan inventarizasiyalar mövcud mühakimələrə uyğun nə yüksək nə də aşağı qiymətləndirilməmiş göstəriciləri əks etdirməli, orada qeyri-müəyyənliklər mümkün qədər az olmalıdır.
- **Qalıq bitkilər (Relict (residual) plants)**
Əvvəllər geniş yayılmış lakin hazırda iqlim dəyişmələri ilə əlaqədar yoxa çıxmış yaxud nadir rast gəlinən bitkilər.

- **Qalıq Yanacaq Yağı (Residual Fuel Oil)**

Bu başlıq distillə qalığını əmələ gətirən yağları müəyyən edir. Bu bütün qalıq yanacaq yağları, o cümlədən qarışdırma yolu ilə əldə olunanları əhatə edir.

- **Qazıntı karbon (Fossil carbon)**

Qazıntı yanacaq yaxud digər qazıntı mənbələrdən alınan karbon.

- **Qazıntı yanacaqlar (Fossil fuel)**

Yerin altından çıxarılan yanacaqlar coğrafi vaxt çərçivəsində üzvi maddələrdən yaranan tez-alışan yanacaqları və onlardan hazırlanan məhsulları əhatə edir. Yerin altından çıxarılan və bazar üçün hazırlanan yanacaqlar “Əsas yanacaqlar” (misal üçün kömür, təbii qaz, xam neft, liqnit) termini ilə, onlardan hazırlanan yanacaq məhsulları isə “Köməkçi yanacaqlar” (misal üçün, koks, domna qazı, qaz/dizel yağı) termini ilə adlandırılır.

- **Qeyri-məhsuldar (tərk edilmiş) torpaqlar (Derelict lands)**

Səhralaşmış yaxud əvvəlki sənaye və digər növ istismar prosesində yararsızlaşmış və müvafiq tədbirlər görülmədən istifadəsi qənaətbəxş hesab olunmayan torpaqlardır.

- **Qeyri-Metan Uçucu Üzvi Birləşmələr – NMVOCs (Non Methane Volatile Organic Compounds)**

Öz kimyəvi tərkibinə görə geniş şəkildə fərqlənən üzvi birləşmələrdir. Bu üzvi birləşmələr çox vaxt NMVOC adı altında qruplaşdırılır, çünki bu maddələrin əksəri atmosferdə bənzər xüsusiyyətlərə malikdir. NMVOC birləşmələri neftdən, həlledicilərdən istifadə zamanı yaxud bir çox digər maddələrdən istifadə zamanı buxar şəklində olan alışqan maddələr kimi havaya buraxılır. Bu birləşmələrin qazları istixana effektinə dəstək verdiyinə görə Təlimatın gələcək versiyalarına daxil edilməsi nəzərdə tutulur.

- **Qeyri-müəyyənliklər (Uncertainties)**

Bu ifadə hər hansı ədədin, misal üçün iqlim sisteminin gələcək vəziyyətini göstərən həddin qeyri müəyyən olduğunu ifadəsindir.

- **Qeyri-müəyyənliyin qiymətləndirilməsi (Uncertainty assessment)**

Ümumilikdə milli inventarlaşma üzrə həmçinin onun komponentləri üzrə mümkün rəqəmlərin həddini və doğruluğunu xarakterizə edir. Parametrlər və nəticələrin qeyri-dəqiqliyi barədə xəbərdarlıq məlumatların toplanması və qruplaşdırılması mərhələlərində inventarlaşma üzrə müvafiq məlumatların qiymətləndirilməsi zamanı inventar tərtibatçılara yardımçı olur. Qeyri-müəyyənliyin qiymətləndirilməsi həmçinin ümumi qeyri-müəyyənliyə daha çox təkan verən və gələcəkdə inventarlaşma ilə bağlı müsbət irəliləyişləri prioritetləşdirməkdə inventar tərtibatçısına yardımçı olan kateqoriyaları müəyyən etməyə kömək edir.

Q

- **Qərarvermə sxemi (Decision Trees)**

Kateqoriyalar üzrə Qərarvermə sxemi inventar tərtibatçısına təlimat üzrə hərəkət etməkdə və əsas kateqoriya üzrə qiymətləndirmələrinə əsasən öz müvafiq şəraitlərinə uyğun səviyyəli metodologiyani seçməkdə yardımçı olacaqdır. Ümumiyyətlə, müvafiq ehtiyat tələbləri üzrə qadağan edilmədikcə, aparıcı kateqoriyalar üçün nisbətən yüksək səviyyəyə aid metodlardan istifadə etmək geniş tətbiq olunur.

- **Qlobal Ekologiya Fondu – GEF (Global Environment Facility)**

Milli kommunikasiya hesabatlarının Tərəflər Konfransı (COP) tərəfindən hazırlanmış təlimata uyğun hazırlanmasında Əlavə 1-ə daxil olmayan Tərəflərə maliyyə yardımı göstərir. Bu maliyyə yardımı “fəaliyyətlərə dəstək” adlı layihələr çərçivəsində ayrılır. Bu layihələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı (UNDP), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) və Dünya Bankı tərəfindən həyata keçirilir. Əlavə I-ə daxil olmayan 130-dan çox ölkə milli hesabatlarla bağlı GEF maliyyə dəstəyi almışdır və onlar müxtəlif icra mərhələlərindədir.

- **Qlobal İstiləşmə Potensialı - GWP hədləri/indeks (Global Warming Potential - GWP values/index)**

Müxtəlif vaxtlarda ümumi (birgə) effekti göstərən yaxşı qarışmış istilik effekti yaradan qazların radiasiya xüsusiyyətlərini göstərən indeksdir. Bu qazlar atmosferdə qalır və onların nisbi effektivliyi isə yaranan infraqırmızı radiasiyanı udmaqdır. Bu indeks bugünkü atmosferdə mövcud olan istilik effekti yaradan qazların vahid kütləsinin və ona nisbi olaraq karbon dioksidin vaxta görə ümumiləşdirilmiş istilik effektini təxmini olaraq göstərir.

- **Qlobal İstilik Potensialı (Global Warming Potential)**

İstilik effekti yaradan qazın atmosferdə müəyyən bir dövrdə yaratdığı istilik effektidir. Bu zaman əsas göstərici kimi karbon dioksidin (CO₂) əmsalı götürülür və digər qazların istilik effekti bu əmsala görə hesablanır (karbon ekvivalenti). Qlobal İstilik Potensialı 20, 100 və ya 500 il olmaqla vaxt dövrləri üçün hesablanır. Bu göstəricilərdən istilik effekti yaradan qazların emissiyalarının hesablanması zamanı istifadə olunur. Ölkəmiz 2030-ü ilə istilik effekti yaradan qaz tullantılarının 1990-cı il baza ili ilə müqayisədə 35 % azalmanı hədəf kimi götürmüşdür.

- **Quraqlıq (Drought)**

Hidroloji tarazlığın ciddi pozulmasına səbəb olan kifayət qədər uzun-müddətli anormal quru havadır. Quraqlıq nisbi termindir; bu səbəbdən yağıntı çatışmazlığı ilə bağlı hər hansı müzakirə mövzusu olan yağıntı ilə əlaqədar fəaliyyətlərə istinad etməlidir. Məsəl üçün, məhsul becərmə mövsümündə yağıntı çatışmazlığı məhsulun istehsalına yaxud ümumilikdə ekosistemin funksiyasına (qruntun nəmliyindəki quraqlıq həm də kənd təsərrüfatı quraqlığı adlanır) təsir edir və səthi axınlar və filtrasiya mövsümündə əsasən su təchizatına mənfi təsir göstərir (məsəl üçün hidroloji quraqlıq). Yağıntıların

azalmasından əlavə faktiki evapotranspirasiyadakı artımlar qruntun nəmliyində və yeraltı sularla saxlanma mühitində dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Anormal yağıntı çatışmazlığı müddəti meteoroloji quraqlıq kimi müəyyən olunur. Meqaquraqlıq uzunmüddətli və geniş əraziyə yayılmış quraqlıq növüdür və adətən on illərlə yaxud daha çox davam edir.

- **Quruda quraşdırılan külək dəyirmanları (Onshore windmills)**

Quruda quraşdırılan və günəşin kinetik enerjisini elektrik enerjisinə çevirən qurğudur.

- **Quşçuluq təsərrüfatı (Poultry farming)**

Qida tədarükü üçün ət yaxud yumurta istehsalı məqsədilə ev quşlarının (misal üçün, toyuq, hind quşu və qazlar) yetişdirilməsi prosesidir.

L1

- **LDC**

bax, "Zəif İnkişaf Etmiş Ölkələr"

Mm

- **Maldarlıq (Cattle breeding)**

Gələcək nəşildə arzu olunan (miras qoyula bilən) keyfiyyətlərin yaxşılaşdırılması niyyəti ilə ev heyvanlarının selektiv yetişdirilməsi

- **Maliyyə subsidiyaları (Price subsidies)**

Enerji təchizatı yaxud bərpaolunan enerji sektorlarını yaxşılaşdırmaq məqsədilə qiymətin azaldılması yolu ilə maliyyə yardımının təmin edilməsi.

- **Meliorasiya tədbirləri (Reclamation measures)**

Kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri məqsədilə torpağın arzu olunan şəraitinin saxlanması üçün görülən tədbirlərdir.

- **Meşələrin salınması (Reforestation)**

Əvvəllər meşə zolağı ilə örtülmüş hazırda başqa məqsədlər üçün istifadə olunan ərazilərdə meşə zolaqlarının salınması.

- **Mənbə (Source)**

Çirkənmə yaxud məlumatın mənsəyi hesab olunan zavod, qurğu yaxud fərd.

- **Milli cəm (National total)**

Hər bir qazın emissiyaları və tullantılarının toplanmasıdır.

- **Milli Kommunikasiya Hesabatı – NCR (National Communication Report)**

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına (UNFCCC) üzv ölkələr Konvensiyanın icrası barədə Tərəflər Konfransına (COP) hesabat təqdim etməlidir. Milli hesabatların məzmunu və onların təqdim olunması üzrə qrafiklər Əlavə I-ə daxil edilmiş və Əlavə I-ə daxil edilməmiş ölkələr üçün müxtəlifdir. Bu, Konvensiyaya daxil edilmiş “ümumi lakin fərqli cavabdehlik” prinsipinə uyğundur.

- Əlavə 1-ə daxil olan ölkələr üçün Milli Hesabatlar: istixana effekti yaradan qazların emissiyaları və tullantıları (GHG) barədə məlumatın verilməsi; yerli vəziyyətlər; siyasətlər və tədbirlər; həssaslığın qiymətləndirilməsi; maliyyə ehtiyatları və texnologiyanın ötürülməsi; təhsil, təlim və ictimai xəbərdarlıq; və Tərəfin Konvensiyanın icrası məqsədilə üzərinə götürdüyü fəaliyyətləri ilə bağlı digər təfsilatlar. Əlavə I-ə daxil olan, Kioto Protokolunun təsdiq etmiş ölkələr Kioto Protokolunun öhdəliklərinə uyğunluğu nümayiş etdirmək üçün öz kommunikasiya hesabatlarına istilik effekti yaradan qazların emissiyaları və tullantıları barədə əlavə məlumatları və öz illik inventarlaşmalarının nəticələrini daxil etməlidir.
- Əlavə 1-ə daxil olmayan ölkələrin Milli Hesabatları: bu hesabatlarda istilik effekti yaradan qaz (GHG) ehtiyatları barədə məlumatlar, iqlim dəyişmələrinə adaptasiyanı asanlaşdırmaq və sürətləndirmək istiqamətində tədbirlər və Konvensiyanın məqsədinə nail olmaqla bağlı Tərəfin müvafiq hesab etdiyi digər məlumatları əks etdirir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr Konvensiyaya daxil olduqdan sonra üç il ərzində və hər dörd ildən bir öz Milli Kommunikasiya Hesabatlarını təqdim etməlidirlər.

- **Mitinqasiya texnologiyaları (Mitigation technologies)**

İqlim dəyişmələri mitinqasiya istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər, misal üçün istehsal prosesində azkarbonlu texnologiyaların tətbiqi, istilik enerji stansiyalarında daş kömür və ya mazut əvəzinə qazdan istifadə, səmt qazlarının yığılması, alternativ enerji mənbələrindən (külək, günəş, biokütlə, termal) istifadə, meşə zolaqlarının salınması, müxtəlif enerji səmərəli texnologiyaların tətbiqi və s.

- **Mitinqasiya (Mitigation)**

İqlim dəyişmələri prosesinin qismən məhdudlaşdırılması məqsədi ilə atmosferə atılan istilik effekti yaradan qazların emissiyalarının azaldılması üzrə tədbirlər nəzərdə tutulur (misal üçün, su, külək, günəş və s. enerjinin alınması, enerji səmərəli texnologiyalardan istifadə və ağacların əkilməsi yolu ilə karbonun udulması və s.)

Photo by Min An on Pexels

- **Mobil yanma mənbələri alışımlar (Mobile combustion)**

Yol nəqliyyatı, hava nəqliyyatı, dəmir yolu və gəmilər kimi müxtəlif hərəkətli mənbələrdən yaranan istixana effekti yaradan qazların emissiyaları

- **MRV**

Ölçmə, Hesabatvermə və Yoxlama Sistemi

- GHG emissiyalarının ölçülməsi, hesabatın verilməsi və yoxlanması: müəssisənin emissiyalar profilini anlamaq və bu barədə emissiyaların inventarlaşması formasında hesabat vermək məqsədilə milli, təşkilati və/yaxud zavod səviyyəsində yerinə yetirilir.
- Təsirlərin Azaldılması Tədbirləri üzrə MRV (misa1 üçün siyasətlər və layihələr): GHG təsirlərinin və dayanıqlı inkişaf (qeyri-GHG) təsirlərinin qiymətləndirilməsi və onların həyata keçirilməsinin monitorinqi. Bu növ Ölçmə Hesabatvermə və Yoxlama Sistemində əsas diqqət İEQ emissiyalarındakı dəyişiklikləri və qeyri İEQ dəyişkənlikləri hesablamağa fokuslanıb.
- Dəstək (misa1 üçün iqlim üçün vəsait, texnoloji irəliləyiş və imkanların yaradılması) üzrə Ölçmə/Hesabatvermə və Yoxlama Sistemi iqlim dəstəyinin göstərilməsi və əldə olunması, əldə olunan nəticələrin yoxlanması və təsirlərin qiymətləndirilməsini əhatə edir.

- **Mühərrik benzini (Motor gasoline)**

bax, "Benzin"

- **Müqayisənin mümkünlüyü (Comparability)**

Ölkələrin inventarlaşmada göstərdikləri emissiyalar və tullantılarla bağlı rəqəmlərin digər ölkələrlə müqayisəsi mümkün olmalıdır. Bu məqsədlə, ölkələr ehtiyatların

N

hesablanması və bu barədə hesabatın verilməsində razılaşdırılmış metodologiyalar və formatlardan istifadə etməlidir.

- **Müvəqqəti (qısa müddətli) yanacaq emissiyalar və ya atılmalar (Fugitive fuel emissions)**

Müvəqqəti tullantılar antropogen fəaliyyətlər nəticəsində qazların bilərəkdən yaxud bilməyərəkdən havaya buraxılmasıdır. Konkret sözlə desək, onlar yanacağın istehsalı, emalı, ötürülməsi, saxlanması və istifadəsi zamanı yaranır və istehsal fəaliyyətinə kömək olmadığı hallarda alışımlar (misal üçün, neft və qaz istehsalı qurğularından təbii qazın alınması) zamanı havaya buraxılan qazları əhatə edir.

Nn

- **Nafta (Naphtha)**

Neft emalı qurğusunda krekinq yaxud izomer dəyişmə yolu ilə neft-kimya sənayesi (misal üçün etilen istehsalı yaxud aromatlərin istehsalı) üçün yaxud qazolin istehsalı üçün nəzərdə tutulan xam neft. Nafta 30°C və 210°C distillə həddi yaxud bu həddin bir hissəsi olan materialı əhatə edir.

- **NAMA**

İqlim Dəyişmələrinin Təsirlərinin Azaldılması üzrə Müvafiq Milli Fəaliyyətlər Planı. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə emissiyaların azaldılmasını nəzərdə tutan və yerli hökumətin təşəbbüsü ilə hazırlanan hər hansı fəaliyyət planıdır. Bu planlar iqtisadi sektorda struktur dəyişikliklərə yaxud daha geniş miqyaslı tətbiq məqsədilə müxtəlif sektorlara aid fəaliyyətlərə yönəldilə bilər. Sözügedən Milli Fəaliyyət Planları texnologiya, maliyyə vəsaiti və imkanların yaradılması mexanizmləri vasitəsilə həyata keçirilir və əsas məqsədi emissiyaların 2020-ci ildə "normal səviyyəli" emissiyalar həddinə qədər azaldılmasına nail olmaqdır.

Milli Fəaliyyət Planları 2 aspektdə müəyyən olunur:

- Milli Səviyyədə - Tərəflərin istilik effekti yaradan qaz emissiyalarının təsirlərinin azaldılması ilə bağlı niyyətlərini onların imkanlarına uyğun və milli inkişaf məqsədlərinə cavab verən qaydada bəyan edən rəsmi təqdimat kimi.
- Fərdi Fəaliyyət Səviyyəsində - ölkəyə milli inkişaf məqsədləri kontekstində emissiyaların təsirlərinin azaldılması ilə bağlı məqsədlərə nail olmaqda kömək məqsədilə hazırlanmış ətraflı fəaliyyətlər və ya fəaliyyətlər qrupu.

- **Neft emalı üçün xammal (Refinery Feedstock)**

Neft emalı üçün xammal xam neftdən hazırlanmış və neft-emalı sənayesində

qarışdırma istisna olmaqla, əlavə emal üçün nəzərdə tutulan məhsul yaxud məhsullar qarışıqıdır. Bu məhsul bir yaxud daha çox komponentlərə və/yaxud hazır məhsullara çevrilir. Bu termin emal qəbulediciləri üçün idxal olunan hazır məhsulları və neft-kimyə sənayesindən emal sənayesinə qayıdan məhsulları əhatə edir.

- **Neft Emalından əldə olunan qaz (Refinery gas)**

bax, "Digər yağlar"

- **Neft və qazdan ani sızmalar (Fugitive leaks form oil and gas)**

Neft və qaz ehtiyatlarının qazılması və emalı prosesində qaz və buxar itkiləri yaxud boru xətlərindən təbii qaz sızmaları. Neft və qaz əməliyyatlarında ani havaya buraxılan emissiyalar əksər ölkələrdə birbaşa yaxud dolayı istilik effekti yaradan qaz mənbəyidir. Bu emissiyaları yüksək dəqiqliklə ölçmək mümkün deyildir və böyük neft və qaz istehsalçısı olan ölkələrdə bu rəqəmlərlə bağlı əhəmiyyətli dərəcədə böyük qeyri-müəyyənlik mövcuddur.

- **Nəzarət sistemi (Surveillance system)**

İctimai təhlükəsizliyi təmin etmək üçün görülən tədbirlərə və fəaliyyətlərə nəzarət edən və onları qeydə alan sistemdir.

- **Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələr (Intended Nationally Determined Contributions)**

Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələr: INDC termini ilk dəfə olaraq 2013-cü ilin dekabr ayında Varşava şəhərində keçirilən 19-cu Tərəflər Konfransında işlənmişdir. Konvensiyaya Tərəf ölkələr qlobal temperatur artımını 2 dərəcədən aşağıda saxlamaq üçün edilən səylərin təkə inkişaf etmiş ölkələrin öhdəlik götürməsi ilə kifayət etməyəcəyini nəzərə alaraq, aşağıdan-yuxarıya prinsipini tətbiq etməklə Konvensiyaya üzv olan hər bir ölkənin 2020-ci ildən sonrakı dövr üzrə öhdəliklərini müəyyən edəcək Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələrin hazırlanmasına dair qərar qəbul etdilər. Belə ki, Konvensiyaya üzv ölkələr öz milli şəraitini, imkanlarını və prioritetlərini nəzərə alaraq, 2020-ci ildən sonrakı dövr üçün 2030-cu ili hədəf ili kimi götürməklə istilik effekti yaradan qazların emissiyalarında hansı həcmdə azalma əldə ediləcəyini müəyyən edən Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələrini hazırlamalı və Konvensiya Katibliyinə təqdim etməli idilər. İndiyədək 159 ölkə öz Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələrini Konvensiyanın Katibliyinə təqdim etmişdir. Azərbaycanda Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələrin hazırlanması ilə bağlı dövlət daxili prosedurlara 2014-cü ilin may ayından başlanılmış və müxtəlif aidiyyəti qurumları təmsil edən nümayəndələrin iştirakı ilə İşçi Qrupu formalaşdırılmışdır. İşçi Qrupunun apardığı işlər nəticəsində Azərbaycanın Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələri hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmiş və yekun rəy və təkliflərdən sonra hesabat 30 sentyabr 2015-ci il tarixində Konvensiya

Katibliyinə təqdim edilmişdir. Azərbaycan Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələrində qlobal iqlim dəyişmələrinin qarşısının alınması təşəbbüslərinə özünün töhfəsi olaraq 1990-cı baza ili ilə müqayisədə 2030-cu ilə istilik effekti yaradan qaz emissiyalarının 35% azalma səviyyəsində saxlanılmasını hədəf kimi götürmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, istilik effekti yaradan qazların emissiyaları üzrə aparılmış son inventarlaşmanın nəticələrinə əsasən 2010-cu il üzrə ölkəmizdə 1990-cı baza ili ilə müqayisədə istilik effekti yaradan qazların emissiyasında təxminən 35%-ə yaxın bir azalma vardır.

1990-2010-cu illər ərzində istilik effekti yaradan qazların emissiyasında əldə edilən azalma ölkədə iqlim dəyişmələri təsirlərinin yumşaldılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi və bir sıra istehsal sahələrində azkarbonlu texnologiyaların tətbiq edilməsi hesabına baş vermişdir. Ölkənin öz resursları hesabına həyata keçirdiyi bu tədbirlərə misal olaraq neft və qaz istehsalında, nəqlində tətbiq edilən müasir texnologiyalar, istilik elektrik stansiyalarında mazut əvəzinə qazdan istifadə edilməsi, alternativ enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, yeni meşə massivlərinin salınması və digər tədbirləri misal çəkmək olar. 2014-cü ilin iyun ayında Almaniyanın Bonn şəhərində keçirilən "Genişləndirilmiş fəaliyyət üçün Durban Platforması və Kioto Protokolu üzrə artırılmış ambisiyalar ilə bağlı Yüksək səviyyəli dəyirmi masa"da və eləcə də həmin ilin sentyabr ayında ABŞ-ın Nyu-York şəhərində keçirilən BMT-nin İqlim Dəyişmələri Sammitində Azərbaycan nümayəndə heyəti rəhbərinin ölkənin öz imkanları hesabına görülmüş tədbirlər və gələcəkdə eyni istiqamətdə tədbirlərin görülməsi niyyətinin olması ilə bağlı verdiyi məlumatlar beynəlxalq ekoloji ictimaiyyətin böyük marağına səbəb olmuş və bir sıra media vasitələrində Azərbaycanın iqlim dəyişmələri ilə bağlı gedən proseslərdə lider dövlətlərdən biri olduğu qeyd edilmişdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, ölkə əhalisinin hər il orta hesabla 1% artım tempi ilə əlaqədar artan əhalinin enerji, iş yerləri, yaşayış yerləri və digər tələbatlarının ödənilməsi, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində gələcək inkişaf templəri kimi ölkənin qarşısında duran gələcək çağırışları nəzərə alsaq, 2030-cu ilə kimi istilik effekti yaradan qazların emissiyalarının azadılması istiqamətində əlavə tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır. Bu kimi hallar nəzərə alınmaqla ölkəmizin milli maraqlarına uyğun olaraq Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələrdə 35% azalmahədəf kimi götürülmüşdür.

Digər ölkələr tərəfindən Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələr üzrə müəyyən edilmiş istilik effekti yaradan qazların emissiyasında azalma hədəfləri ilə bağlı misal olaraq qeyd edə bilərik ki, Gürcüstan baza ilini 2013-cü il götürməklə 2030-cu ilə 15% azalma, Türkiyə baza ilini 2010-cu il götürməklə 2030-cu ilə 21% azalma, Qazaxıstan baza ilini 1990-cı il götürməklə 2030-cu ilə 15-25% azalma, Ukrayna baza ilini 1990-cı il götürməklə 2030-cu ilə 40% azalma, Belarus isə baza ilini 1990-cı il götürməklə 2030-cu ilə 28% azalmanı hədəf kimi qeyd etmişlər. Bəzi inkişaf etmiş ölkələr - Avropa Birliyi ölkələri baza ilini 1990-cı il götürməklə 2030-cu ilə 40% azalma, ABŞ baza ilini 2005-ci il götürməklə 2025-ci ilə 28% azalma, Rusiya isə baza ilini 1990-cı

il götürməklə 2030-cu ilə 70-75% azalmanı hədəf kimi qeyd ediblər.

Ölkəmiz üçün baza ilinin 1990-cı il seçilməsinin başlıca səbəbi həmin ildə istilik effekti yaradan qazların emissiyasında ən yüksək səviyyə (73.3 milyon ton CO₂ ekvivalenti) olmasıdır. Bu baxımdan baza ili olaraq 1990-cı il göstərilməsi ölkəmizin milli maraqlarına uyğun gəlir.

- **NMVO**

bax, "Qeyri-Metan Uçucu Üzvi birləşmələr"

Oo

- **Oksidləşmə (Oxidation)**

Molekul, atom və ionla reaksiya zamanı elektronların itirilməsi ilə nəticələnən kimyəvi reaksiya.

- **OPEC**

bax, "Neft İxrac Edən Ölkələr Birliyi"

- **Oroqrafiya (Orography)**

Dağların formalaşması və xüsusiyyətlərini araşdıran tədqiqat sahəsi.

- **Ozon Parçalayan Maddələr (Ozone Depleting Substances)**

Ozon təbəqəsini parçalayan maddələr, misal üçün xloroflüorokarbonlar (CFC) və hidroxloroflüorokarbonlar (HCFC).

Sadalananlarla məhdudlaşmamaq şərti ilə aşağıdakıları əhatə edən süni-yaradılmış birləşmələr qrupu: xloroflüorokarbonlar (CFC), bromoflüorokarbonlar (bromxlorometanlar), metal xloroform, karbon tetraxlorid, metal bromid və hidroxloroflüorokarbonlar (HCFC). Bu birləşmələr stratosfer ozonunu parçalayan qazlar kimi təqdim olunur və bu Səbəbdən ODS (ozon parçalayan maddələr) adlanır.

Öö

- **Ölçmə, Hesabatvermə və Yoxlama Sistemi (Measurement, Reporting and Verification system)**

bax, "MRV"

Pp

- **Parafinlər (Waxes)**

bax, "Digər yağlar"

- **Paris razılaşması (Paris Agreement)**

XXX

- **Perflüorkarbon – PFCs (Perfluorocarbons)**

Yalnız karbon və flüordan ibarət kimyəvi maddələr qrupudur. Bu kimyəvi maddələr (əsas etibarilə CF_4 və C_2F_6) hidroflüorkarbonlar ilə yanaşı ozon parçalayan maddələrə alternativ kimi təqdim olunur. Bundan əlavə, Perflüorkarbonlar sənaye proseslərində tullantı qazlar kimi buraxılır və həmçinin istehsalatda istifadə olunur. Perflüorkarbon stratosfer ozon təbəqəsini zədələmir, lakin onlar güclü istilik effekti yaradan qazlar hesab olunur. CF_4 maddəsinin təbii mənbəyinin zəif olmasına baxmayaraq, bu kimyəvi maddələr əsas etibarilə süni yaradılır.

- **Peyin (Manure)**

Ev heyvanlarının istehsal etdiyi tullantı materialları kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istehsal oluna bilər. Peyin torpağı mikro və makro-qidalandırıcılarla zənginləşdirməklə torpağın məhsuldarlığını artırır. Əgər peyin anaerobik parçalanmaya səbəb olan şəkildə istifadə olunarsa, bu, əhəmiyyətli miqdarda metan emissiyalarının yaranması ilə nəticələnə bilər.

- **PFCs**

bax, "Perflüorkarbon"

Rr

- **Radiasiya balansı (Radiative balance)**

bax, "Energybalance" (Enerji balansı)

- **Radiasiya təsiri (Radiative forcing)**

Daxili dəyişiklik yaxud iqlim sisteminin xarici təsirlərində dəyişikliklə əlaqədar tropos sərhədində xalis vertikal şüalanmada dəyişiklik, misal üçün karbon dioksidin konsentrasiyasında yaxud Günəşin gücündə dəyişiklik. Adətən radiasiya təsiri stratosfer temperaturunu radiasiya balansına görə tənzimləməyə imkan yaratdıqdan sonra və bütün troposfer xüsusiyyətlərini sabit həddə saxlamaqla hesablanır.

- **Reaktiv yanacağı (Jet gasoline)**

bax, "Benzin"

- **Regional Qruplar (Regional Groups)**

BMT ənənəsinə əsasən Tərəf ölkələr 5 Regional qruplara bölünüb. Bu sırf ölkələrin coğrafi yerləşməsinə görə müəyyənləşdirilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Afrika Dövlətləri
- Asiya Dövlətləri
- Şərqi Avropa Dövlətləri (Azərbaycan bu regional qrupa daxildir)
- Latın Amerikası və Karib Dövlətləri
- Qərbi Avropa və digər dövlətlər

- **Rütubət (Humidity)**

Havada mövcud olan su buxarının miqdarıdır.

Ss

- **Sabit cərəyan (Direct current)**

Yalnız bir istiqamətdə sabit olaraq axan elektrik cərəyanıdır. Elektrik fənəri yaxud batareyalarla işləyən digər aparatlarda rast gəlinən enerji sabit enerjidir.

- **SBP (SBP - Industrial spirit)**

Sənaye metal spirti: bax, "Digər yağlar"

- **Sekvestrasiya (təcrid etmə) (Sequestration)**

Karbonun karbon hovuzunda saxlanması prosesi

- **Sellüloz-kağız sənayesi (Pulp industry)**

Malların hazırlanmasında sellülozdan xam material kimi istifadə edən şirkətlər. Sellüloza və kağız sənayesi qlobal meşələrə böyük təsirə malikdir. Bu sektor ofis və kataloq kağızı, parıldayan kağız, salfet və kağız qablaşdırma kimi məhsulları əhatə edir və qlobal ticarətə cəlb olunan ağacın 40%-dən çoxunu istifadə edir.

- **Sənaye Çirkab sularının təmizlənməsi (Industrial wastewater treatment)**

Tərkibində həll olunmayan yaxud asılıqan çirkab tullantılar olan suyun təmizlənməsi üçün istifadə olunan üsullar, alətlər və mexanizmlər.

S

- **Sənaye prosesləri (Industrial processes)**

XXX

- **Sənaye sektoru (Industrial sector)**

İqtisadiyyatda mal istehsal edən sektor, misal üçün istehsalat, inşaat, kənd təsərrüfatı və s.

- **Sənaye tullantıları (Industrial Wastes)**

İstilik və/yaxud enerjinin istehsalı məqsədilə xüsusi zavodlarda birbaşa yandırılan və biokütlə hesab olunmayan bərk və maye məhsullardan ibarətdir (misal üçün şinlər).

- **Səviyyələr (Tiers)**

Metodoloji mürəkkəblik səviyyəsini göstərən səviyyələrdir. Adətən üç səviyyə verilir: Səviyyə bir ibtidai metod, Səviyyə 2 orta və Səviyyə 3 mürəkkəblik və məlumat tələbləri baxımından ən çox tələb olunan səviyyədir. Səviyyə 2 və 3-ə bəzən nisbətən yüksək səviyyə metodları kimi istinad olunur və ümumiyyətlə daha dəqiq hesab olunur.

- **Sıfır balanslı karbon emissiyası (Carbon neutral)**

Bu zaman fəaliyyət, tədbir, təsərrüfat, müəssisə yaxud təşkilatı heç bir istilik effekti yaradan qazlardan xalis emissiyanın buraxılmaması üzrə məsuliyyətə cəlb edən və həmin ərazinin sıfır balanslı karbon emissiyalı ərazi kimi elan olunması ilə nəticələnən könüllü mexanizmdir. Karbon neytrallığına nail olmaq üçün emissiyalar mümkün qədər (misal üçün enerjinin səmərəliliyi, bərpa olunan bilən enerjinin alınması) azaldılmalı və xalis sıfır emissiyalara nail olmaq məqsədilə hər hansı qalıq emissiyalar üçün köməkçi qurğular satın alınmalıdır.

- **Sıxılmış Neft Qazı (Liquefied Petroleum Gases)**

Neft emalı prosesləri, xam neft stabilləşdirmə qurğuları, propan (C₃H₈) və butan (C₄H₁₀) yaxud ikisinin birləşməsindən ibarət qazları emal edən qurğularda əmələ gələn parafin seriyalarının yüngül karbohidrogen fraksiyalarıdır. Bu maddələr adətən daşınma və saxlanma məqsədilə təzyiqliq altında sıxılır.

- **Sıxılmış neft qazı - LPG (Liquefied petroleum gas)**

Məhlullar və sintetik rezinin istehsalı məqsədilə istifadə olunan qazdır. Bu qaz karbohidrogen qazlarının qarışığı, o cümlədən propan, butan və bu qazların qarışıqları kimi təsvir olunur və isitmə və bişirmə avadanlıqlarında yanacaq kimi və avto-yanacaq kimi istifadə olunur.

- **Ssenari (Scenario)**

bax, "Emissiya senarisi"

- **Stabilləşdirmə analizləri (Stabilization analysis)**
bax, "Stabilləşdirmə senarisi"
- **Stabilləşdirmə ssenarisi (Stabilization scenario)**
İstilik effekti yaradan qazların konsentrasiyasının stabilləşdirilməsinə yönəldilən analizlər yaxud senarilər.
- **Standart məlumatlar (Default data)**
Bütün kateqoriyalar üzrə Səviyyə 1 metodları təqdim olunan standart emissiya faktorları və əlavə parametrlərlə birlikdə hazır şəkildə əldə edilməsi mümkün milli yaxud beynəlxalq statistikalardan istifadə üçün layihələndirilmişdir və bu səbəbdən bütün ölkələr üçün münasib olmalıdır.
- **Stasionar yanmalar (Stationary combustion)**
Enerjinin ayrılması, enerjinin istehsalı və ötürülməsi, o cümlədən elektrik enerjisinin yaranması, neft emalı və s. kimi fəaliyyətlərdən əmələ gələn istixana effekti yaradan qazların tullantıları.
- **Subsidiyalar (Subsidies)**
Dövlətin dəstək verdiyi təcrübəni həyata keçirmək məqsədilə, hər hansı bir müəssisəyə dövlət tərəfindən birbaşa ödənişlər, yaxud sözügedən müəssisənin vergidən azad olunması. Emissiyaların çoxalması təsirinə malik mövcud subsidiyaların (misal üçün yeraltı yanacaqlardan istifadə üçün subsidiyalar) azaldılması, yaxud emissiyaları azalmaq və çirkab su qəbuledicilərinin genişləndirilməsini nəzərdə tutan təcrübələr (misal üçün binaların izolyasiyası yaxud ağacların əkilməsi) yolu ilə istilik effekti yaradan qazları azaltmaq mümkündür.
- **Suvarma (Irrigation)**
Kənd təsərrüfatı məhsullarının daha yaxşı böyüməsini təmin etmək məqsədilə bitkilərə tələb olunan miqdarda suyun süni yolla nəzarət altında verilməsi prosesi.
- **Sürtgü yağları (Lubricants)**
Distillat yaxud qalıqdan hazırlanan karbohidrogenlərdir; onlar adətən dayaq səthləri arasında sürtünməni azaltmaq üçün istifadə olunur. Bu kateqoriyaya şpindel yağından silindr yağına qədər bütün yüksək keyfiyyətli sürtgü yağları, yağlamalar zamanı istifadə olunan yağlar, o cümlədən mühərrik yağları və bütün növ sürtgü-yağı əsaslı maddələr daxildir.
- **SWDS**
Solid Waste Disposal Sites (bərk tullantıların atılma sahəsi).

- **Şəffafliq (Transparency)**

Inventarlaşma tərtibatçılarında başqa, digər fərdlər yaxud qruplar tərəfindən inventarlaşmanın aparılması qaydasının başa düşülməsini və onlar tərəfindən aparılacaq inventarlaşmanın milli istilik effekti yaradan qaz emissiyaları üzrə inventarlaşma ilə bağlı qabaqcıl təcrübələrin tələblərinə cavab verəcəyini təmin edən kafi və aydın sənədlər.

- **Şist nefti (Shale Oil)**

Neft şistindən alınan neft.

- **Şoranlaşma (Salinization)**

Suda həll olan duzların torpaqda toplanması prosesidir. Bu, quru və yarım-quru zonalarda suyun keyfiyyətinin deqradasiyasının ən bariz nümunələrindən biridir. Bu Qlobal ekoloji fenomen bizim həyatımızın müxtəlif aspektlərinə təsir edir: təbii su mənbələrinin (göllər, çaylar və yeraltı sular) kimyəvi tərkibini dəyişir, məişət və kənd təsərrüfatı sektorlarına suyun təchizinin keyfiyyətini pisləşdirir, bio-müxtəlifliyin itməsinə və duzadavamlı bitki növləri ilə sistematik əvəzlənməsinə, məhsuldar torpağın məhv olmasına, kənd təsərrüfatı və balıqçılıq sənayesinin tənəzzülünə səbəb olur, yerli iqlim şəraitlərini dəyişdirir və kəskin sağlamlıq problemləri yaradır.

- **Territorialliq (Ərazilik) prinsipi (Principle of territoriality)**

Yanacaq sərfinə uyğun olaraq emissiyalar səviyyəsinin bölüşdürülməsi.

- **Təbii Maye Qaz – NGLs (Natural Gas Liquids)**

Təbii Maye Qazlar təbii qazın istehsalı, təmizlənməsi və stabilləşdirilməsi zamanı yaranan maye yaxud mayeləşdirilmiş karbohidrogendir. Bu qazlar təbii qazın ayırıcılardan, sahə qurğularından yaxud qaz emalı zavodlarından maye kimi alınmış hissəsidir. Təbii maye qazlara sadalananlar məhdudlaşmamaq şərti ilə aşağıdakılar daxildir: etan, propan, butan, pentan, təbii qazolin və kondensat. Buraya həmçinin az qisim qeyri-karbohidrogenlər də daxil ola bilər.

- **Təhlükəli tullantılar (Hazardous waste)**

Kimyəvi tərkibə malik yaxud yanlıq idarə olunduqda və ətraf mühitə buraxıldıqda insan və digər canlı orqanizmlərdə xəstəliyə, ölümə və ya hər hansı növ zərərlərə yol açan

xüsusiyyətlərə malik tullantılardır. Təhlükəli tullantılara mayelər, bərk hissəciklər və onların tərkibindəki qazlar daxildir. Buraya istehsal proseslərində yaranan tullantılar, istifadə edilmiş atılmış materiallar yaxud istifadə edilməmiş atılmış kommersiya məhsulları (misal üçün təmizləyici maye vasitələr (məhlullar) yaxud pestisidlər) aiddir.

- **Təkrar-sirkulyasiya (Recycling)**

Ehtiyatın təkrar istifadəyə yararlı olmaq məqsədi ilə toplanması və təkrar emalı: misal üçün, alüminium konserv qablarının toplanması, əridilməsi və yeni konserv qabları və digər alüminium məhsullarının hazırlanması məqsədi ilə həmin alüminiumdan istifadə.

- **Tərəflər Konfransı – TK (Conference of the Parties COP)**

Tərəflər Konfransı (TK) Çərçivə konvensiyasının ali qərarverici orqanıdır. Konvensiyaya üzv olan bütün dövlətlər TK-da təmsil olunurlar. Burada onlar konvensiyanın icrasını həmçinin TK-nın qəbul etdiyi digər istənilən hüquqi alətləri müşahidə edir həmçinin institusional və inzibati təşkilatlanmalar da daxil olmaqla Konvensiyanın effektiv icrasının təşfiqi üçün lazımı qəraralar qəbul edirlər.

- **Təsirlərin azaldılması (Abatement)**

Xarici faktorların təsir səviyyəsini və çirklənmə səviyyəsini azaltmaq istiqamətində görülən tədbirlər. Adətən, arzu olunan azalma səviyyəsi “end of pipe” texnologiyası, yəni “istehsal prosesinin sonu”-nda görülən tədbirlər yaxud istehsalat prosesində texnoloji dəyişiklikləri tətbiq etməklə əldə oluna bilər. Lakin, belə fəaliyyətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi böyük vəsait tələb edir.

- **Toplam emissiyalar (Cumulative emissions)**

Atmosferə buraxılan karbon dioksidin ümumi miqdarı.

- **Torpağın deqradasiyası (Land degradation)**

Torpağın eroziyası və torpağın deqradasiyası terminləri ilə müqayisədə daha geniş əhatə dairəsinə malikdir, belə ki bu termin mal və xidmətlərin göstərilməsi baxımından ekosistemin məhsuldarlığında bütün neqativ dəyişiklikləri əhatə edir.

- **Torpağın eroziyası (Soil erosion)**

Çox zaman qrunzun deqradasiyası termini ilə qarışdırılan ümumi termindir, lakin torpağın üstü və biogen maddələrlə əlaqədar yalnız mütləq torpağa tətbiq olunur. Bu, əlbəttə ki, qrunzun deqradasiyasının görünən təsiridir, lakin onun bütün aspektlərini əhatə etmir. Torpağın eroziyası dağlıq ərazilərdə təbii prosedur, lakin zəif idarəetmə təcrübələrinin təsiri ilə daha da pisləşir.

- **Torpaq deqradasiyası (Soil Degradation)**

Torpağın sağlamlıq statusunda dəyişikliyin baş verməsidir. Bu dəyişiklik faydalananlara mal və xidmətlərin göstərilməsində ekosistemin məhsuldarlığının azalması ilə

Photo by Couleur on Pexels

nəticələnin. Belə ki, deqradasiyaya uğramış torpaq səthininsaxlamlıq vəziyyəti aid olduğu ekosistemdə torpaqdan asılı olan mal və xidmətlərin göstərilməsinə imkan vermir.

- **Torpaqdan İstifadə, Torpaqdan istifadənin dəyişdirilməsi və Meşə Təsərrüfatı (Land use, Land-Use Change and Forestry)**

Torpaqdan istifadə, torpaqdan istifadənin dəyişdirilməsi və meşə təsərrüfatı (aşağıdakı kateqoriyalardan: meşə sahəsi, əkin sahəsi, otluqlar, bataqlıqlar, çökəkliklər və digər) ilə bağlı fəaliyyətlərdən yaranan ümumi emissiyalar və tullantılar.

- **Torpaqdan İstifadəyə Dəyişiklik və Meşə Təsərrüfatı (Land-use Change and Forestry)**

Meşə və torpaqdan istifadənin dəyişdirilməsi fəaliyyətləri ilə əlaqədar yaranan ümumi emissiyalar və tullantılar (fəaliyyətlərin üç müxtəlif karbon mənbələrinə təsirləri: yerüstü biokütlə, yeraltı biokütlə və torpaq karbonu).

- **Transsərhəd çirklənmə (Transboundary pollution)**

Bir ölkədə yaranan və həmin zərərin digər ölkəyə ötürülməsi ilə xarakterizə olunan çirklənmədir. Hava və suyun çirklənməsi və az qisim yeraltı çirklənmə siyasi sərhədləri aşsa bilər. Mənfəətlər siyasi qonşuların maraqlarına xidmət etdikdə, Çirklənmə mənbəyi olan ölkə yerli sənayeyə böyük vəsait tələb edən nəzarət tədbirlərinin görülməsinə meylsiz ola bilər. Zərəş çəkmiş ölkə mənbə ölkənin strukturları üzərində yurisdiksiya əldə edə bilməz yaxud yurisdiksiya əldə edərsə, zərəş çəkmiş ölkə qəbul etdiyi hər hansı sərəncamı qüvvəyə mindirən zaman çətinliklə üzləşə bilər. Hər hansı bir ölkənin qanunvericiliklə bağlı üzləşdiyi daxili çətinlikləri nəzərə alaraq, trans-sərhəd çirklənmə tənzimləyici orqanın yerlidən daha mərkəzləşmiş idarəetmə səviyyələrinə doğru dəyişdirilməsi ilə bağlı daha aydın nümunəni təqdim edir.

- **Troposfer sərhədi (Tropopause)**

Troposfer və stratosfer arasındakı sərhəd.

- **Tullantılar (Waste)**

Torpağa atılan bərk tullantılar, çirkab su, tullantıların yandırılması və tullantıların idarə olunması ilə bağlı digər fəaliyyətlərdən yaranan ümumi emissiyalar.

Uu

- **Uayt-spirit (White Spirit)**

bax, "Digər yağlar"

- **UNECE LRTAP**

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Atmosfer Çirkəndiricilərinin Transsərhəd Daşınması üzrə İqtisadi Komissiya

- **UNEP**

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı

- **UNFCC**

bax, "BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası"

- **UNFCCC**

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası

Üü

- **ÜDM - Ümumi Daxili Məhsul (GDP – Gross Domestic Product)**

Seçilmiş vaxt intervalında (çox zaman il) seçilmiş coğrafi ərazidə (adətən bir ölkədə) istehsal olunan mal və xidmətlərin bazar dəyəridir. Bu termin həmçinin iqtisadiyyatın yeni istehsal edilmiş mal və xidmətlərinə sərf etdiyi ümumi məbləği və bu mal və xidmətlərin istehsalından əldə olunan ümumi gəliri ölçür.

- **ÜDM-da enerji tələbatı (Energy intensity of GDP)**

Milli iqtisadiyyatda enerjinin səmərəliliyi dərəcəsi. Bu bir ÜDM-a düşən enerji vahidləri ilə hesablanır.

Y

- **Ümumi, lakin fərqli cavabdehlik (Common but differentiated Responsibilities)**

Ümumi, lakin fərqli cavabdehlik: Hal-hazırda iqlim dəyişmələri üzrə danışıqlarda öhdəliklərin müəyyən edilməsində 2 prinsip əsasında müzakirələr aparılmaqdadır. İnkişaf etmiş ölkələr Konvensiyaya Tərəf ölkələrin ümumi cavabdehlik prinsipi əsasında istilik effekti yaradan qazların emissiya azalmaları üzrə öhdəlik götürmələrinin tərəfdarıdır. Lakin, inkişaf etməkdə olan və zəif inkişaf etmiş ölkələr ümumi, lakin fərqli (diferensial) cavabdehlik prinsipini əsas götürməklə hər bir Tərəf ölkənin milli şəraiti, imkanları və davamlı inkişaf prioritetləri nəzərə alınaraq öhdəlik götürülməsinin tərəfdarıdır. Azərbaycan üçün öhdəliklərin müəyyən edilməsində ümumi, lakin fərqli (diferensial) cavabdehlik prinsipininin tətbiq edilməsi uyğundur.

- **Üzvi yanacaq (Organic fuel)**

Üzvi maddələrdən alınan yanacaq növü.

Vv

- **Vaxt sıralarına görə ardıcılıq (Time series consistency)**

Ümumi müddət üzrə eyni metod və/yaxud məlumatdan istifadə mümkün olmadıqda vaxta görə ardıcılığı təmin etmək üçün metodları irəli sürür.

Yy

- **Yağıntı (Precipitation)**

Maye yaxud bərk formada olan, buludlardan yaxud havadan ayrılaraq yer səthinə düşən sudur. Yağıntı yağış, çiskin, qar, sulu qar yaxud dolu formasında olur.

- **Yağışla qidalanan ərazilər (Rainfed areas)**

Təsərrüfat prosesində yalnız yağış hesabına qidalanan ərazilərdir.

- **Yanacağın yanması (Fuel Combustion)**

Texnoloji prosesə istilik yaxud mexaniki işi təmin etmək üçün layihələndirilmiş aparat daxilində yaxud aparatdan kənar materialların bilərəkdən oksidləşdirilməsi prosesidir.

- **Yanacaq satışları (Fuel sales)**

Satılmış yanacağın miqdarı. Avtomaşınların hərəkət həcmi adətən sərf edilən

kilometrlə ifadə olunur. Avtomaşınla gedilmiş kilometrələr hərəkətsiz ölçmə metodu ilə də hesablanı bilər (yanacaq satışı ilə). Adətən yanacaq satışları kilometrərdən daha dəqiqdir.

- **Yanacaqdan qeyri-enerji məqsədilə istifadə (Non-energy use of fuels)**

Neft məhsullarından qeyri-enerji məhsulları üçün istifadə, misal üçün uayt-spirit, bitum, yağlar, parafin şamları və digər məhsullar.

- **Yandırma prosesi (Incineration process)**

Tullantı materiallarının tərkibində olan üzvi maddələrin yandırılması ilə xarakterizə olunan tullantıların təmizlənməsi prosesi

- **Yanma (Combustion)**

İşiq və istiliyin əmələ gəlməsi ilə müşayiət olunan kimyəvi oksidləşmə prosesidir.

- **Yardımcı enerji mənbələri (Secondary energy sources)**

Təmizləmə (təbii qaz), emal (xam neftin neft məhsullarına) yaxud elektrik yaxud istiliyə çevirmə yollarından istifadə etməklə, əsas enerji yardımçı enerjiyə keçirilir.

- **Yaşıl İqlim Fondu (Green Climate Fund)**

Yaşıl İqlim Fondu İnkişaf etməkdə olan ölkələrə İqlim dəyişikliyi ilə mübarizə tədbirlərinə dəstək olmaq üçün yaradılmışdır. YİF inkişaf etməkdə olan ölkələrə İEYQ həcmnin azaldılması və qarşısının alınması həmçinin iqlim dəyişikliyi ilə bağlı adaptasiya tədbirlərinin görülməsinə dəstək verir. Yaşıl İqlim Fondu 2010 cu ildə Çərçivə konvensiyasına üzv olan 194 ölkənin iştirakı ilə Çərçivə konvensiyasının maliyyə müxanizminin bir hissəsi kimi yaradılmışdır. Fondun fəaliyyətləri Çərçivə Konvensiyasının prinsipləri və müddəaları ilə tənzimlənir, həmçinin mitiqasiya və adaptasiya fəaliyyətlərinə bərabər məbləğlər ayrılmasını məqsədi güdür.

- **Yüksək İstilik Əmsalı (Higher Heating Value)**

bax, "İstilik törətmə əmsalı"

- **Yüksək İstilik törətmə Əmsalı (Higher Calorific Value)**

bax, "İstilik törətmə əmsalı"

Zz

- **Zəif İnkişaf Etmiş Ölkələr (Least Developed Countries)**

Bu qrupa 50-yə yaxın zəif inkişaf etmiş ölkə daxildir.

Glossary of terms and definitions on Climate Change

Prepared by: Umayra Taghiyeva, Turan Eldarova, Emiliya Habibova

Introduction

This glossary was prepared in the framework of the “Development of Azerbaijan’s Fourth National Communication to the UNFCCC and Second Biennial Update Reporting” project implemented jointly by the Ministry of Ecology and Natural Resources of Azerbaijan Republic and the United Nations Development Programme in Azerbaijan in 2017-2020. The aim of this handbook is to help the reader to gain better understanding of Climate Change terms and definitions. The glossary will be useful for local experts and organizations in preparing their respective documents, writings and reports in accordance with accepted international standards and practices related to Climate Change.

The entries in the glossary were selected on the basis of analysis of relevant literature, including the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) as well as guiding documents published by the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), its rules and recommendations. IPCC reports and glossaries were used as primary literature. The full list of references is listed at the end of the glossary.

The glossary has two corresponding parts in Azerbaijani and English languages. The terms can be found according to the alphabetical order for each language. Some of the definitions are taken from the sources listed, and in certain cases terms have been paraphrased to make it easier for readers to understand.

Authors hope that local experts and specialists as well as broader audience will find this glossary useful for their work.

- **Abatement (Təsirlərin azaldılması, Abatement)**

Actions aimed at reducing the level of exposure and the level of contamination. Usually, desired level of reduction may be achieved through “end-of-pipe” or through technological change in the production process, however introduction of such activities and their implementation costs are very high.

- **ABEMDA**

State Agency for Renewable & Alternative Energy Sources.

- **AC**

Alternating Current, see “Alternating Current”.

- **Accuracy (Dəqiqlik)**

Measure of exactness estimate. Estimates should be accurate in the sense that they are systematically neither over nor under true emissions or removals, so far as can be judged, and that uncertainties are reduced so far as is practicable. Appropriate methodologies conforming to guidance on good practices should be used to promote accuracy in inventories.

- **Activity data or AD (Fəaliyyət məlumatı yaxud AD)**

According to the Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories, information on the extent to which human activity takes place. For example, in the energy sector fuel consumption sources are the total amounts of fuel burned.

- **Adaptation (Adaptasiya)**

Actions are to be implemented towards prevention and mitigation of possible loss as a result of actual and expected climate changes, use of new opportunities which might arise as a result of climate changes (for example, harvesting from the arable lands twice a year due to suitable environment caused by climate changes, growing heat-tolerant plants which were impossible to plant before, etc.). The sectors which are most sensitive against climate changes in Azerbaijan might include water, hydro-energy, agriculture sectors, coastal areas, mountain and forest eco-systems, water-march ecosystems, human health and tourism fields.

- **Adaptation technologies (Adaptasiya texnologiyaları)**

Adaptation measures might include growing drought tolerant new plant types, planting water protection and field protection strips along the arable lands and water basins, application of drop and rainwater irrigation technologies, construction of water reservoirs, construction of protection walls against hill-torrents and floods.

A

- **Aerological station (Aeroloji stansiya)**

Station which establishes regular atmospheric soundings.

- **Air pollutant (Hava çirkləndiricilər)**

Chemicals or substances in high enough concentrations in the air to harm humans, other animals, vegetation, or materials. Such chemicals or physical conditions (such as excess heat or noise) are called air pollutants.

- **Air-quality index – AQI (Havanın keyfiyyəti indeksi)**

Index for reporting daily air quality. It tells how clean or unhealthy air is, and what associated health effects might be a concern. The AQI focuses on health effects people may experience within a few hours or days after breathing unhealthy air. The AQI is calculated for four major air pollutants regulated by the Clean Air Act: ground-level ozone, particle pollution, carbon monoxide, and sulfur dioxide.

- **Alliance of Small Island States (Kiçik Ada Dövlətləri Alyansı)**

This group represents 43 small island states.

- **Alternating Current – AC (Dəyişkən cərəyan)**

Type of electrical current, in which the direction of the flow of electrons switches back and forth at regular intervals or cycles. Current flowing in power lines and normal household electricity that comes from a wall outlet is alternating current.

- **Alternative energy (Alternativ enerji)**

Energy derived from non-fossil-fuel sources. Targets related to alternative energy – During recent years, capital investments have been made on the use of alternative energy sources (wind, sun, biomass, thermal) in our country and the horizons are discovered for future development of this field. Azerbaijan announced its intention to increase the share of alternative energy sources up to 20% in energy production by 2020, whereas up to 25% by 2030, which is the great contribution for global efforts towards reduction of greenhouse gas emissions.

European Union has targeted the use of alternative energy sources at 20% by 2020, while at 27% by 2030. Other Countries, such as Australia, Canada, China, Russia have set their targets respectively at 20%, 90%, 15%, 4.5% as for 2020.

- **Animal husbandry (Heyvandarlıq)**

The branch of science, which deals with the study of various breeds of domesticated animals and their management for obtaining better products and services from them.

- **Annex I countries (Əlavə 1 ölkələri)**

mainly includes developing and in economic transition countries. These countries undertake special commitments under the Convention:

 Australia	 Greece	 Poland
 Austria	 Hungary	 Portugal
 Belarus	 Iceland	 Romania
 Belgium	 Ireland	 Russian Federation
 Bulgaria	 Italy	 Spain
 Canada	 Japan	 Sweden
 The Czech Republic	 Latvia	 Switzerland
 Denmark	 Lithuania	 Turkey
 Estonia	 Luxembourg	 Ukraine
 Finland	 Netherland	 United Kingdom and Northern Ireland
 France	 New Zealand	 United States of America
 Germany	 Norway	

- **Annex II countries (Əlavə 2 ölkələri)**

Also includes donor countries which are to support developing countries:

 Australia	 Greece	 Portugal
 Austria	 Iceland	 Spain
 Belgium	 Ireland	 Sweden
 Canada	 Italy	 Switzerland
 Denmark	 Japan	 Turkey
 Estonia	 Luxembourg	 United Kingdom and Northern Ireland
 Finland	 Netherlands	
 France	 New Zealand	 United States of America
 Germany	 Norway	

- **Anthropogenic emissions and removals (Antropogen emissiyalar və tullantılar)**
Anthropogenic emissions and removals means that greenhouse gas emissions and removals included in national inventories are a result of human activities. The distinction between natural and anthropogenic emissions and removals follows straightforwardly from the data used to quantify human activity. In the Agriculture, Forestry and Other Land Use (AFOLU) Sector, emissions and removals on managed land are taken as a proxy for anthropogenic emissions and removals, and interannual variations in natural background emissions and removals, though these can be significant, are assumed to average out over time.
- **Anthropogenic factors (Antropogen faktorlar)**
Factors that are made by people or resulting from human activities. Usually used in the context of emissions that are produced as a result of human activities.
- **AOSIS**
See “Alliance of Small Island States”
- **AQI**
See “Air-quality index”
- **Arable (Əkin sahələri)**
Land, which is used or suitable for growing crops.
- **Atmospheric dispersion models (Atmosferdə dağılma modeli)**
Mathematical simulation models, which show how air pollutants disperse in the ambient atmosphere.

- **Aviation (Aviasiya)**
Emissions resulting from fuel use in aircraft engaged in international transport.
- **Aviation gasoline (Aviasiya benzini)**
See “Gasoline”

Bb

- **Base year (Başlanğıc ili)**
The year for which the inventory is to be taken. In some cases (such as estimating CH4 from rice production), the base year is simply the middle of a three-year period over which an average must be taken.
- **Basin (Hövzə)**
The drainage area of a stream, river, or lake.
- **BAU - Business As Usual (Ənənəvi)**
Scenario used for projections of future emissions assuming no action, or no new action, is taken to mitigate the problem. Some countries are pledging not to reduce their emissions but to make reductions compared to a business as usual scenario. Their emissions, therefore, would increase but less than they would have done.
- **Biannual Update Report – BUR (İkiillik Yenilənmiş Hesabat)**
Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) must submit national reports on implementation of the Convention to the Conference of the Parties (COP). The required contents of national reports and the timetable for their submission are different for Annex I and non-Annex I Parties. This is in accordance with the principle of “common but differentiated responsibilities” enshrined in the Convention.
 - Annex I National Reports: outline progress in achieving emission reductions and the provision of financial, technology, and capacity-building support to non-Annex I Parties.
 - Non Annex I National Reports: provide an update of the information presented in NCs, in particular on national GHG inventories, mitigation actions, constraints and gaps, including support needed and received. The first BUR should be, consistent with the Party’s capabilities or level of support provided, submitted by December 2014, and every two years thereafter. Least developed country Parties and small island developing States may submit BURs at their own discretion.

B

- **Biodegradability factor (Bioparçalanma faktoru)**

Factor affecting biodegradation process.

- **Biodegradation process (Bioparçalanma prosesi)**

The process where bacteria, fungi, other organism or biological process chemically dissolves materials.

- **Biodiversity conservation (Biomüxtəlifliyin qorunması)**

Usage, improvement, and protection of the variety of species such as plants, animals and micro-organisms, their genes, and the terrestrial, marine and freshwater ecosystems of which they are a part of.

- **Bioenergy (Bioenerji)**

Energy derived from biomass.

- **Biofuel (Bio-yanacaq)**

Fuel derived from renewable, biological sources, including crops such as maize and sugar cane, and some forms of waste. Examples of biofuel include alcohol (from fermented sugar), black liquor from the paper manufacturing process, wood, and soybean oil.

- **Biogas digesters (Bioqaz həzm qurğusu)**

Large tank where inside biogas is produced through the decomposition/breakdown of organic matter through a process called anaerobic digestion. It's called a digester because organic material is eaten and digested by bacteria to produce biogas. A biogas digester forms the most critical part of biogas production because without it, no biogas would be produced without the breakdown of organic waste or material.

- **Biogas plant (Bioqaz qurğusu)**

See "Biogas digester"

- **Biomass (Biokütlə)**

Non-fossilized organic material both above ground and below ground, and both living and dead, e.g., trees, crops, grasses, tree litter, roots etc. When burned for energy purposes, these are referred to as biomass fuels. Biomass fuels also include gases recovered from the decomposition of organic material.

- **Bitumen (Bitum)**

Solid, semi-solid or viscous hydrocarbon with a colloidal structure, being brown to black in color, obtained as a residue in the distillation of crude oil, vacuum distillation of oil residues from atmospheric distillation. Bitumen is often referred to as asphalt and is primarily used for surfacing of roads and for roofing material. This category includes

fluidized and cut back bitumen.

- **Bomb calorimeter (Kalorimetr bombası)**

Constant-volume calorimeter used in measuring the heat of combustion of a particular reaction. This calorimeter is the best measure to identify the Calorific Value. Bomb calorimeters must withstand a large pressure inside the calorimeter when the reaction is measured. Electric energy is used to inflame the fuel; when the fuel burns, it heats the surrounding air, which expands and accelerates through a pipe that takes air out of the calorimeter. When air leaks through the copper tube, it also heats the water outside the tube. The change in water temperature allows calculating the calorie content of the fuel.

- **Business As Usual – BAU (Ənənəvi)**

See “BAU”

Cc

- **Calorific Value (İstiliktörətmə əmsalı)**

Amount of heat released during complete combustion. Combustion process generates water vapor and certain techniques may be used to recover the quantity of heat contained in this water vapor by condensing it. The calorific value is conventionally measured by bomb calorimeter. There are Higher Calorific Value (or Gross Calorific Value - GCV, or Higher Heating Value - HHV) and Lower Calorific Value (or Net Calorific Value - NCV, or Lower Heating Value - LHV).

- Higher Calorific Value (or Gross Calorific Value - GCV, or Higher Heating Value - HHV) - amount of heat released by a specified quantity (initially at 25°C) once it is combusted and the products have returned to a temperature of 25°C, which takes into account the latent heat of vaporization of water in the combustion products.
- Lower Calorific Value (or Net Calorific Value - NCV, or Lower Heating Value - LHV)- amount of heat released by combusting a specified quantity (initially at 25°C) and returning the temperature of the combustion products to 150°C, which assumes the latent heat of vaporization of water in the reaction products is not recovered.

- **Capacity building (İmkanların yaradılması)**

In the context of climate change, capacity building is developing technical skills and institutional capabilities in developing countries and economies in transition to enable their participation in all aspects of adaptation to, mitigation of, and research on climate change, and in the implementation of the Kyoto Mechanisms, etc.

C

- **Carbon budget (Karbon büdcəsi)**

The balance of the exchanges of carbon between carbon pools or within one specific loop (e.g., atmosphere – biosphere) of the carbon cycle.

- **Carbon cycle (Karbon dövrəni)**

Term used to describe the flow of carbon (in various forms such as carbon dioxide) through the atmosphere, ocean, terrestrial biosphere, and lithosphere.

- **Carbon dioxide (Karbon dioksid)**

A naturally occurring gas, and also a by-product of burning fossil fuels and biomass, as well as land-use changes and other industrial processes. It is the principal anthropogenic greenhouse gas that affects the Earth's radiative balance. It is the reference gas against which other greenhouse gases are measured and therefore has a Global Warming Potential of 1.

- **Carbon footprint (Faktiki tullantılar)**

Total amount of greenhouse gases that are emitted into the atmosphere each year by a person, family, building, organization, or company. A person's carbon footprint includes greenhouse gas emissions from fuel that an individual burns directly, such as by heating a home or riding in a car. It also includes greenhouse gases that come from producing the goods or services that the individual uses, including emissions from power plants that make electricity, factories that make products, and landfills where trash gets sent.

- **Carbon neutral (Sıfır balanslı karbon emissiyası)**

Voluntary mechanism where an activity, event, household, business or organization is responsible for no net emissions of greenhouse gases and can therefore be declared carbon neutral in that specific area. Carbon neutrality can be achieved reducing emissions as far as possible (e.g. energy efficiency, purchasing renewable energy) and then purchasing offsets for any residual emissions in order to achieve zero net emissions.

- **Category (Kateqoriya)**

(in the context of IPCC) Categories are subdivisions of the four main sectors which are: Energy, Industrial Processes and Product Use (IPPU), Agriculture, Forestry and Other Land Use (AFOLU), and Waste. Categories may be further divided into subcategories.

- **Cattle breeding (Maldarlıq)**

Selective breeding of domestic animals with the intention to improve desirable (and heritable) qualities in the next generation.

- **CBDR (Ümumi, lakin fərqli cavabdehlik)**
See “Common but differentiated Responsibilities”
- **CCS**
CO2 capture, transport and storage.
- **CFCs**
See “Chlorofluorocarbons”
- **Chemical composition (Kimyəvi tərkib)**
Compound of molecules and atoms in chemical materials.
- **Chemical pollution (Kimyəvi çirklənmə)**
Chemicals released to the environment. Impact of chemical pollution on biodiversity is particularly critical as it has tremendous direct or indirect effects on most, if not all, ecosystem services—and is almost impossible to mitigate as soon as it occurs on a larger scale.
- **Chlorofluorocarbons – CFCs (Xloroflüorkarbonlar)**
Greenhouse gases covered under the 1987 Montreal Protocol and used for refrigeration, air conditioning, packaging, insulation, solvents, or aerosol propellants. Because they are not destroyed in the lower atmosphere, CFCs drift into the upper atmosphere where, given suitable conditions, they break down ozone. These gases are being replaced by other compounds, including hydrochlorofluorocarbons and hydrofluorocarbons, which are greenhouse gases covered under the Kyoto Protocol.
- **Climate Change (İqlim dəyişmələri)**
A change of climate which is attributed directly or indirectly to human activity that alters the composition of the global atmosphere and which is in addition to natural climate variability observed over comparable time periods.
- **Climate Finance (İqlim Maliyyələşməsi)**
Climate finance refers to local, national or transnational financing (drawn from public, private and alternative sources of financing), that seeks to support mitigation and adaptation actions that will address climate change. The Convention, the Kyoto Protocol and the Paris Agreement call for financial assistance from Parties with more financial resources to those that are less endowed and more vulnerable.
- **Climate system (İqlim sistemi)**
The totality of the atmosphere, hydrosphere, biosphere and geosphere and their interactions.

C

- **Combustion (Yanma)**

Chemical oxidation accompanied by the generation of light and heat.

- **Common but differentiated Responsibilities (Ümumi, lakin fərqli cavabdehlik)**

Currently discussions are being made based on 2 principles in the negotiations on climate change to identify the commitments. Developed Country Parties are supporting the common responsibility principle which considers that Convention Parties shall commit to reduce emissions causing heat effect. However, developing and least developed countries refer to and support the principle of Common but Differentiated responsibilities which considers that specific national and regional development priorities, objectives and circumstances of each Party shall be taken into account while undertaking the commitments. It is suitable to apply common but differentiated responsibilities principle while identifying the commitments for Azerbaijan.

- **Comparability (Müqayisənin mümkünlüyü)**

Estimates of emissions and removals reported by countries in inventories should be comparable among countries. For this purpose, countries should use agreed methodologies and formats for estimating and reporting inventories.

- **Conference of the Parties (Konvensiyaya Tərəf dövlətlərin Konfransı)**

The Conference of Parties (COP). COP is held every year. The last Conference of Parties was held in November, 2017 in Bonn, Germany.

- **Confidence interval (Etibarlılıq intervalı)**

The value of the quantity for which the interval is to be estimated is a fixed but unknown constant, such as the annual total emissions in a given year for a given country. The confidence interval is a range that encloses the true value of an unknown fixed quantity with a specified confidence (probability). Typically, a 95 percent confidence interval is assumed. From a traditional statistical perspective, the 95 percent confidence interval has a 95 percent probability of enclosing the true but unknown value of the quantity. An alternative interpretation is that the confidence interval is a range that may safely be declared to be consistent with observed data or information.

- **Contaminants (Çirkəndiricilər)**

Polluting or poisonous substances.

- **Conventional fuel (Ənənəvi yanacaq)**

Energy sources came from natural fuels (fossil fuels), such as for instance petroleum, oil, coal, propane and natural gas.

- **Conversion of energy units (Enerji qurğularının konversiyası)**

In energy statistics and other energy data compilations, production and consumption of solid, liquid and gaseous fuels are specified in physical units, e.g. in tons or cubic meters.

- **COP (Tərəflərin Konfransı)**

See “Conference of the Parties”

- **Correlation coefficient (Korrelyasiya əmsali)**

A number lying between -1 and $+1$, which measures the mutual dependence between two variables that are observed together. A value of $+1$ means that the variables have a perfect linear relationship; a value of -1 means that there is a perfect inverse linear relation; and a value of 0 means that there is no straight line relation. It is defined as the covariance of the two variables divided by the product of their standard deviations.

- **Countries included to Kyoto Protocol, Annex B (Kioto Protokolunun B Əlavəsinə daxil olan ölkələr)**

Countries which undertake quantity commitment under Kyoto Protocol. The figures before the country names show emissions targets (by percent) that the Parties achieved comparing to those in 1990

 Australia	108	 Hungary	94	 Poland	94
 Austria	92	 Iceland	110	 Portugal	92
 Belgium	92	 Ireland	92	 Romania	92
 Bulgaria	92	 Italy	92	 Russian Federation	100
 Canada	94	 Japan	94	 Slovakia	92
 Croatia	95	 Latvia	92	 Slovenia	92
 The Czech Republic	92	 Liechtenstein	92	 Spain	92
 Denmark	92	 Lithuania	92	 Sweden	92
 Estonia	92	 Luxembourg	92	 Switzerland	92
 Finland	92	 Monaco	92	 Ukraine	100
 France	92	 Netherland	92	 United Kingdom and Nothern Ireland	92
 Germany	92	 New Zealand	100	 United States of America	93
 Greece	92	 Norway	101		

D

- **Crude Oil (Xam neft)**

Mineral oil consisting of a mixture of hydrocarbons of natural origin, being yellow to black in color, of variable density and viscosity. It also includes lease condensate (separator liquids) which are recovered from gaseous hydrocarbons in lease separation facilities.

- **Cumulative emissions (Toplam emissiyalar)**

Total amount of carbon dioxide released into the atmosphere.

Dd

- **DC**

See "Direct Current"

- **Decision Trees (Qərarvermə sxemi (ağacı))**

Decision trees for categories help the inventory compiler navigate through the guidance and select the appropriate tiered methodology for their circumstances based on their assessment of key categories. In general, it is good practice to use higher tier methods for key categories, unless the resource requirements to do so are prohibitive.

- **Default data (Standart məlumatlar)**

Tier 1 methods for all categories are designed to use readily available national or international statistics in combination with the provided default emission factors and additional parameters that are provided, and therefore should be feasible for all countries.

- **Degradation processes (Deqradasiya prosesləri)**

Human-induced processes and factors which destroy the environment.

- **Derelict lands (Qeyri-məhsuldar (tərk edilmiş) torpaqlar)**

Land, that has been deserted and damaged by previous industrial and other development which is inadequate to use without relevant treatment.

- **Direct current (Sabit cərəyan)**

Electrical current which flows consistently in one direction. The current that flows in a flashlight or another appliance running on batteries is direct current.

- **Doha Amendment to Kyoto protocol (Kioto Protokoluna Doha əlavəsi)**

Doha Amendment was adopted in 2012 in the COP held in Doha for the second

commitment period (2012-2020) of Kyoto Protocol. This document is to be ratified by 144 countries for introduction into effect. Only 93 countries have ratified Doha Amendment by now. The Republic of Azerbaijan ratified this Amendment in April 14, 2015.

- **Drainage system (Drenaj sistemi)**

System formed by the streams, rivers, and lakes.

- **Drought (Quraqlıq)**

A period of abnormally dry weather long enough to cause a serious hydrological imbalance. Drought is a relative term; therefore, any discussion in terms of precipitation deficit must refer to the particular precipitation-related activity that is under discussion. For example, shortage of precipitation during the growing season impinges on crop production or ecosystem function in general (due to soil moisture drought, also termed agricultural drought) and during the runoff and percolation season primarily affects water supplies (hydrological drought). Storage changes in soil moisture and groundwater are also affected by increases in actual evapotranspiration in addition to reductions in precipitation. A period with an abnormal precipitation deficit is defined as a meteorological drought. A megadrought is a very lengthy and pervasive drought, lasting much longer than normal, usually a decade or more.

Ee

- **Ecosystem (Ekosistem)**

Ecosystem is a functional unit consisting of living organisms, their non-living environment and the interactions within and between them. The components included in a given ecosystem and its spatial boundaries depend on the purpose for which the ecosystem is defined: in some cases, they are relatively sharp, while in others they are diffuse. Ecosystem boundaries can change over time. Ecosystems are nested within other ecosystems and their scale can range from very small to the entire biosphere. In the current era, most ecosystems either contain people as key organisms, or are influenced by the effects of human activities in their environment.

- **ElG (Ətraf mühit üzrə İnteqrasiya Qrupu)**

See "Environmental Integrity Group"

- **Electric power (Elektrik enerjisi)**

Rate of energy consumption in an electrical circuit. Electric power is usually produced by electric generators, but can also be supplied by sources such as electric batteries.

E

- **Electricity generation (Elektrik enerjisinin istehsalı)**

See “Electricity production”

- **Electricity production (Elektrik enerjisinin istehsalı)**

Gross production, which is the sum of the electrical energy production by all the generating units/installations concerned (including pumped storage) measured at the output terminals of the main generators.

- **Electrification (Elektrikləşdirmə)**

The process of charging objects with electricity.

- **EMEP/CORINAIR**

European Monitoring Evaluation Programme Emission Inventory Guidebook for inventory reporting.

- **Emission factor (Emissiya faktoru)**

A coefficient that relates the activity data to the amount of chemical compound which is the source of later emissions. Emission factors are often based on a sample of measurement data, averaged to develop a representative rate of emission for a given activity level under a given set of operating conditions.

- **Emission release (Emissiyaların havaya buraxılması)**

XXX

- **Emission scenario (Emissiya ssenarisi)**

Plausible representation of the future development of emissions of substances that are potentially radiatively active (e.g., greenhouse gases (GHGs), aerosols) based on a coherent and internally consistent set of assumptions about driving forces (such as demographic and socio-economic development, technological change, energy and land use) and their key relationships. Concentration scenarios, derived from emission scenarios, are used as input to a climate model to compute climate projections

- **Emission standards (Emissiyalar üzrə standartlar)**

XXX

- **Emission taxation (Ətraf mühiti çirkləndirən tullantılarla bağlı vergi)**

XXX

- **Emission trading (Emissiyaların satışı)**

A market-based instrument to reduce greenhouse gas or other emissions. The environmental objective or sum of total allowed emissions is expressed as an emissions cap. The cap is divided in tradable emission permits that are allocated—

either by auctioning or handing out for free (grandfathering)—to entities within the jurisdiction of the trading scheme. Entities need to surrender emission permits equal to the amount of their emissions (e.g., tons of CO₂). An entity may sell excess permits. Trading schemes may occur at the intra-company, domestic or international level and may apply to CO₂, other greenhouse gases or other substances. Emissions trading is also one of the mechanisms under the Kyoto Protocol.

- **Emissions (Emisyyalar)**

Release of greenhouse gases and/or their precursors and aerosols into the atmosphere over a specified area and period of time.

- **Endemic plants (Endemik bitkilər)**

Unique species which can be found at only one geographical location.

- **End-of-pipe technologies (End-of-pipe texnologiyaları)**

Methods and technologies to remove polluting or poisonous substances from a stream of water, air, product and etc. The title “end-of-pipe” came from the fact that methods and technologies to remove contaminants (polluting or poisonous substances) are usually implemented at the last stage of a process.

- **Energy Balance (Enerji balansı)**

Averaged over the globe and over longer time periods, the energy budget of the climate system must be in balance. Because the climate system derives all its energy from the Sun, this balance implies that, globally, the amount of incoming solar radiation must on average be equal to the sum of the outgoing reflected solar radiation and the outgoing infrared radiation emitted by the climate system. A perturbation of this global radiation balance, be it human-induced or natural, is called radiative forcing.

- **Energy Efficiency (Enerjinin səmərəliliyi)**

Ratio of energy output of a conversion process or of a system to its energy input.

- **Energy efficient technologies (Enerji-səmərəli texnologiyalar)**

Technologies, using less energy to provide products and services.

- **Energy intensity (Enerji tələbatı)**

Ration of energy consumption and economic or physical output. At the national level, energy intensity is the ratio of total domestic primary energy consumption or final energy consumption to gross domestic product or physical output.

- **Energy intensity of GDP (ÜDM-da enerji tələbatı)**

Degree of energy efficiency in nation's economy. It is estimated as units of energy per unit of GDP.

F

- **Enteric fermentation (Bağırsağ fermentasiyası)**

Livestock, especially cattle, produce methane as part of their digestion. This process is called enteric fermentation, and it represents one third of the emissions from the agriculture sector.

- **Environmental Integrity Group (Ətraf mühit üzrə İnteqrasiya Qrupu)**

The group was established in 2000 and includes Mexico, Southern Korea and Switzerland.

- **EOP**

See “End-of-pipe technologies”

- **Erosion (Eroziya)**

The process of removal and transport of soil and rock by weathering, mass wasting, and the action of streams, glaciers, waves, winds, and underground water.

- **EU**

See “European Union”

- **European Union – EU (Avropa İttifaqı)**

This Group includes 27 member Countries of European Countries.

- **Evaporation (Buxarlanma)**

The process by which water changes from a liquid to a gas or vapor.

Ff

- **Fertilizer (Gübrə)**

Natural or chemical compound which is added to the soil to increase fertility of the land.

- **Flood (Daşqın)**

Overflowing of the normal confines of a stream or other body of water, or the accumulation of water over areas not normally submerged. Floods include river (fluvial) floods, flash floods, urban floods, pluvial floods, sewer floods, coastal floods and glacial lake outburst floods.

Photo by Carolien van Oijen on Unsplash

- **Fluorinated Gases (Flüorlu qazlar)**

Powerful synthetic greenhouse gases such as hydrofluorocarbons, perfluorocarbons, and sulfur hexafluoride that are emitted from a variety of industrial processes. Fluorinated gases are sometimes used as substitutes for stratospheric ozone-depleting substances (e.g., chlorofluorocarbons, hydrochlorofluorocarbons, and halons) and are often used in coolants, foaming agents, fire extinguishers, solvents, pesticides, and aerosol propellants. These gases are emitted in small quantities compared to carbon dioxide (CO₂), methane (CH₄), or nitrous oxide (N₂O), but because they are potent greenhouse gases, they are sometimes referred to as High Global Warming Potential gases.

- **Fossil carbon (Qazıntı karbon)**

Carbon derived from fossil fuel or other fossil source.

- **Fossil fuel (Qazıntı yanacaqlar)**

Fossil Fuel comprises combustible fuels formed from organic matter within the earth's crust over geological time scales and products manufactured from them. The fuels extracted from the earth and prepared for market are termed "Primary fuels" (e.g. coal, natural gas, crude oil, lignite) and fuel products manufactured from them are termed "Secondary fuels" (e.g. coke, blast furnace gas, gas/diesel oil).

- **Fuel Combustion (Yanacaqın yanması)**

Fuel combustion is the intentional oxidation of materials within an apparatus that is designed to provide heat or mechanical work to a process, or for use away from apparatus.

G

- **Fuel sales (Yanacaq satışları)**

The amount of fuel sold. Volume of motor vehicle traffic is usually expressed as vehicle kilometers travelled. Vehicle kilometers travelled can be measured through non-traffic measurement method, which is fuel sales. Usually fuel sales are more accurate than vehicle kilometers.

- **Fugitive fuel emissions (Müvəqqəti (qısamüddətli) yanacaq tullantıları)**

Fugitive emissions are intentional or unintentional releases of gases from anthropogenic activities. In particular, they may arise from the production, processing, transmission, storage and use of fuels, and include emissions from combustion only where it does not support a productive activity (e.g., flaring of natural gases at oil and gas production facilities).

- **Fugitive leaks form oil and gas (Neft və qazdan ani sızmalar)**

Gases and vapors loss in the process of oil and gas drilling and refining, or leakage of natural gas from pipelines. Fugitive emissions from oil and gas operations are a source of direct and indirect greenhouse gas emissions in many countries. These emissions are difficult to quantify with a high degree of accuracy and there remains substantial uncertainty in the values available for some of the major oil and gas producing countries.

Gg

- **Gasoline (Benzin)**

- Motor gasoline: light hydrocarbon oil for use in internal combustion engines such as motor vehicles, excluding aircraft. Motor gasoline is distilled between 35°C and 215°C and is used as a fuel for land based spark ignition engines. Motor gasoline may include additives, oxygenates and octane enhancers, including lead compounds such as TEL (Tetraethyl lead) and TML (Tetramethyl lead).
- Aviation Gasoline: motor spirit prepared especially for aviation piston engines, with an octane number suited to the engine, a freezing point of -60°C, and a distillation range usually Gasoline within the limits of 30°C and 180°C.
- Jet gasoline: includes all light hydrocarbon oils for use in aviation turbine power units. They distil between 100°C and 250°C. It is obtained by blending kerosene and gasoline or naphtha in such a way that the aromatic content does not exceed 25 percent in volume, and the vapor pressure is between 13.7 kPa and 20.6 kPa. Additives can be included to improve fuel stability and combustibility.

- **GDP - Gross Domestic Product (ÜDM - Ümumi Daxili Məhsul)**

Market value of goods and services produced within a selected geographic area (usually a country) in a selected interval in time (often a year). It also measures an economy's total expenditure on newly produced goods and services and the total income earned from the production of these goods and services.

- **GHG**

See "Greenhouse gases"

- **GHG inventory (GHG inventarizasiyası)**

Calculation of Greenhouse Gas Emissions (GHG).

- **Global Environment Facility – GEF (Qlobal Ekologiya Fondu)**

Provides financial assistance to non-Annex I Parties to prepare their national communications under guidance from the COP. This financing is made available under projects called "enabling activities", which are implemented through the United Nations Development Programme (UNDP), the United Nations Environment Programme (UNEP) and World Bank. More than 130 non-Annex I Parties have received GEF funding for national communications and are at different stages of implementation.

- **Global Warming Potential (Qlobal İstilik Potensialı)**

Heat effect caused by greenhouse gas in the atmosphere for some period of time. In this case, carbon dioxide (CO₂) coefficient is taken as the main indicator and heat effect of other gases are calculated based on this coefficient (carbon equivalent). Global Warming Potential is calculated for 20, 100, 500-year periods. These indicators are used for the calculation of greenhouse gas emissions. Our country targeted 35% reduction in the amount of greenhouse gas emissions as for 2030 comparing to that in 1990 base year.

- **Global Warming Potential - GWP values/index (Qlobal İstiləşmə Potensialı - GWP hədləri/indeks)**

Index, describing the radiative characteristics of well-mixed greenhouse gases, that represents the combined effect of the differing times these gases remain in the atmosphere and their relative effectiveness in absorbing outgoing infrared radiation. This index approximates the time-integrated warming effect of a unit mass of a given greenhouse gas in today's atmosphere, relative to that of carbon dioxide.

- **Good Practice (Qabaqcıl Təcrübələr)**

In order to promote the development of high quality national greenhouse gas inventories a collection of methodological principals, actions and procedures were defined in the previous guidelines and collectively referred to as good practice. The 2006 Guidelines retain the concept of good practice including the definition

G

introduced with GPG2000. This has achieved general acceptance amongst countries as the basis for inventory development and says that inventories consistent with good practice are those which contain neither over- nor under-estimates so far as can be judged, and in which uncertainties are reduced as far as practicable.

- **GPG2000**

Good Practice Guidance and Uncertainty Management in National Greenhouse Gas Inventories.

- **GPG-LULUCF**

Good Practice Guidance for Land Use, Land-Use Change and Forestry.

- **Green Climate Fund (Yaşıl İqlim Fondu)**

The Green Climate Fund (GCF) is a new global fund created to support the efforts of developing countries to respond to the challenge of climate change. GCF helps developing countries limit or reduce their greenhouse gas (GHG) emissions and adapt to climate change. It seeks to promote a paradigm shift to low-emission and climate-resilient development, taking into account the needs of nations that are particularly vulnerable to climate change impacts.

- **Greenhouse effect (İstilik effekti)**

Greenhouse gases effectively absorb infrared radiation, emitted by the Earth's surface, by the atmosphere itself due to the same gases, and by clouds. Atmospheric radiation is emitted to all sides, including downward to the Earth's surface. Thus greenhouse gases trap heat within the surface-troposphere system. This is called the "natural greenhouse effect." Atmospheric radiation is strongly coupled to the temperature of the level at which it is emitted. In the troposphere, the temperature generally decreases with height. Effectively, infrared radiation emitted to space originates from an altitude with a temperature of, on average, -19°C, in balance with the net incoming solar radiation, whereas the Earth's surface is kept at a much higher temperature of, on average, +14°C. An increase in the concentration of greenhouse gases leads to an increased infrared opacity of the atmosphere, and therefore to an effective radiation into space from a higher altitude at a lower temperature. This causes a radiative forcing, an imbalance that can only be compensated for by an increase of the temperature of the surface-troposphere system. This is the "enhanced greenhouse effect."

- **Greenhouse effects (İstilik effekti yaradan qazların təsirləri)**

The process by which radiation from a planet's atmosphere warms the planet's surface to a temperature above what it would be without its atmosphere.

- **Greenhouse gases (İstilik effekti yaradan Qazlar)**

Gaseous constituents of the atmosphere, both natural and anthropogenic, that

absorb and emit radiation at specific wavelengths within the spectrum of infrared radiation emitted by the Earth's surface, the atmosphere, and clouds. This property causes the greenhouse effect. Water vapor (H₂O), carbon dioxide (CO₂), nitrous oxide (N₂O), methane (CH₄), and ozone (O₃) are the primary greenhouse gases in the Earth's atmosphere. Moreover, there are a number of entirely human-made greenhouse gases in the atmosphere, such as the halocarbons and other chlorine- and bromine-containing substances.

- **Greenhouse gases - abbrev. GHG (İstilik Effekti yaradan qazlar - qısald. GHG)**

Gas in an atmosphere that absorbs and emits radiation within the thermal infrared range. This process is the fundamental cause of the greenhouse effect. The primary greenhouse gases in Earth's atmosphere are water vapor, carbon dioxide, methane, nitrous oxide, and ozone. Without greenhouse gases, the average temperature of Earth's surface would be about $-18\text{ }^{\circ}\text{C}$ ($0\text{ }^{\circ}\text{F}$), rather than the present average of $15\text{ }^{\circ}\text{C}$ ($59\text{ }^{\circ}\text{F}$).

- **Group of 77 and China (G-77 və Çin)**

This group mainly includes developing countries and enhances their joint negotiating capacity on climate changes.

- **GWP**

See "Global Warming Potential"

- **GWP values (GWP hədləri)**

See "Global Warming Potential"

Hh

- **Hazardous waste (Təhlükəli tullantılar)**

Waste with a chemical composition or other properties that make it capable of causing illness, death, or some other harm to humans and other life forms when mismanaged or released into the environment. Hazardous wastes can be liquids, solids, or contained gases. They can be the by-products of manufacturing processes, discarded used materials, or discarded unused commercial products, such as cleaning fluids (solvents) or pesticides.

- **HCFCs**

See "Hydrochlorofluorocarbons"

H

- **Heating value (İstilik Əmsalı)**
Amount of heat produced by a complete combustion of fuel.
- **HFCs (Hidroflüor karbonlar)**
See “Hydrofluorocarbons”
- **HFEs**
See “Hydrofluoroethers”
- **Higher Calorific Value (Yüksək İstiliqtörətmə Əmsalı)**
See “Calorific value”
- **Higher Heating Value (Yüksək İstilik Əmsalı)**
See “Calorific value”
- **Humidity (Rütubət)**
Amount of water vapor present in the air.
- **Hybrid vehicle (Hibrid avtomobil vasitələri)**
Any vehicle that employs two sources of propulsion, most commonly a vehicle that combines an internal combustion engine with an electric motor and storage batteries.
- **Hydrocarbon (Karbohidrogen)**
Defined as molecules containing only hydrogen and carbon. The term is often used more broadly to include any molecules in petroleum which also contains molecules with S, N, or O. An unsaturated hydrocarbon is any hydrocarbon containing olefinic or aromatic structures.
- **Hydrochlorofluorocarbons – HCFCs (Hidroxlörflüor karbohidrogenlər)**
Compounds containing hydrogen, fluorine, chlorine, and carbon atoms. Although being ozone-depleting substances, they are less potent at destroying stratospheric ozone than chlorofluorocarbons (CFCs). They have been introduced as temporary replacements for CFCs and are also greenhouse gases.
- **Hydrofluorocarbons – HFCs (Hidroflüor karbonlar)**
Compounds containing only hydrogen, fluorine, and carbon atoms. They were introduced as alternatives to ozone depleting substances in serving many industrial, commercial, and personal needs. HFCs are emitted as by-products of industrial processes and are also used in manufacturing. They do not significantly deplete the stratospheric ozone layer, but they are powerful greenhouse gases with global warming potentials.

- **Hydrofluoroethers – HFES (Hidroflüör efir)**

Chemicals composed of hydrogen, fluorine and carbon atoms, with ether structure. Because HFES contain no chlorine, bromine, or iodine, they do not deplete the ozone layer. Like other halocarbons, they are potent greenhouse gases.

- **Hydrology (Hidrologiya)**

Scientific study of the water flows, including changes in water level, flow, and other dynamic processes. Hydrology, particularly water flow, can affect the local environment due to changes in water quality and quantity. These changes can be man-made (e.g. a dam release) or weather-related (flooding), or due to a combination of both factors (rainfall runoff caused by poor agricultural practices).

- **Hydro-meteorological hazards (Hidrometeoroloji təhlükələr)**

Danger processes, such as floods, droughts, tornadoes hurricanes, landslides, or mudslides which can cause environmental damage, loss of life, injury or other health impacts, social and economic impacts.

Ii

- **INC**

Intergovernmental Negotiating Committee (for a Framework Convention on Climate Change).

- **Incineration process (Yandırma prosesi)**

Waste treatment process which involves the combustion of organic substances contained in waste materials.

- **INDC (Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələr)**

See “Intended Nationally Determined Contributions”

- **Industrial processes (Sənaye prosesləri)**

XXX

- **Industrial sector (Sənaye sektoru)**

Sector, producing goods in economy such as manufacturing, construction, agriculture and etc.

- **Industrial Wastes (Sənaye tullantıları)**

Consists of solid and liquid products (e.g. tyres) combusted directly, usually in specialized plants, to produce heat and/or power and that are not reported as biomass.

- **Industrial wastewater treatment (Sənaye Çirkab sularının təmizlənməsi)**

Treatment which include ways, tools and mechanisms to treat the water that has been used and contains dissolved or suspended waste materials.

- **Infrared radiation (İnfraqırmızı radiasiya)**

Radiation emitted by the Earth's surface, the atmosphere, and clouds. It is also known as terrestrial or long-wave radiation. Infrared radiation has a distinctive range of wavelengths ("spectrum") longer than the wavelength of the red color in the visible part of the spectrum. The spectrum of infrared radiation is practically distinct from that of solar or short-wave radiation because of the difference in temperature between the Sun and the Earth-atmosphere system.

- **Insulation (İzolyasiya)**

For example, building thermal insulation, refers to the materials used to prevent heat flow from the building.

- **Intended Nationally Determined Contributions (Nəzərdə Tutulan Milli Səviyyədə Müəyyən Olunmuş Töhfələr)**

INDC term was first introduced in the 19th conference of parties held in Warsaw in December 2013. Considering the insufficient efforts towards maintaining the global temperature increase below 2 degrees under the commitment taken only by developed countries, party countries made a decision on development of Intended Nationally Determined Contributions which shall identify the commitments for after 2020 of each Convention Member party by applying top-down system. Convention Member Countries were to develop and put forward their Intended Nationally Determined Contributions which identifies their greenhouse gas emissions reduction targets by taking 2030 as a target period after 2020 to the Convention Secretary. By now, only 159 countries have submitted their Intended Nationally Determined Contributions to Convention Secretary. In Azerbaijan, an Intergovernmental procedure on developing Intended Nationally Determined Contributions was commenced in May, 2014 and Working Group was established with the participation of the representatives from different relevant agencies. As a result of the activities by the Working Group draft Intended Nationally Determined Contributions were developed and submitted to the Cabinet of Ministers and after the revision based on final opinions and proposals, the report was submitted to the Convention Secretary on September 30, 2015. In Intended Nationally Determined Contributions Report, Azerbaijan set the target to keep greenhouse gas emissions reduction level at 35% as for 2030 target year comparing

to 1990 base year as its contribution on the initiatives towards prevention of global climate change. It is to note that, according to the results of final inventories conducted on greenhouse gas emissions, our country has achieved approximately 35% reduction in greenhouse gas emissions comparing to that in 1990 base year.

The greenhouse gas emissions reduction during 1990-2010 years was achieved through implementation of mitigation measures of climate changes and application of low carbon technologies in some manufacture fields. The actions taken by the country on its own account includes application of modern technologies in the production and transmission of oil and gas, use of gas in thermal stations instead of black oil, enhancing the capacities to use alternative energy sources, growing new forest massive and other such measures. The Information reported by the Azerbaijan delegation leader in "High level Round Tables on the ambitions increased under Durban Platform for Enhanced Activity and Kyoto Protocol" held in June, 2014 and as well as in the UN Climate Change Summit held in New-York, USA in September in the same year on the actions taken by the country on its own account and its intention to continue relevant actions in future attracted the interest of international ecological community and several media outlets highlighted Azerbaijan as one of the leader countries in the achievements related to climate changes. Meanwhile, it is to note that, taking into account the increasing energy demands, job, accommodation and other demands of the population regarding with 1% average annual increase rate and future challenges before the country such as future development rates in different fields of the economy, it is necessary to carry out additional actions towards reducing greenhouse gas emissions by 2030. Based on the above mentioned conditions, Azerbaijan determined on 35% reduction in its Intended Nationally Determined Contributions Report according to national interests of the country.

The targets on greenhouse emissions reduction set by other countries in the Intended Nationally Determined Contributions Reports are shown below as examples: Georgia set 21% reduction target as for 2030 by taking 2010 as the base year, whereas Turkey set 15% reduction target as for 2030 by taking 2010 as the base year, Kazakhstan set 15-25% reduction target as for 2030 by taking 1990 as the base year, Ukraine set 40% reduction target as for 2030 by taking 1990 as the base year, Belarus set 28% reduction target as for 2030 by taking 1990 as the base year. Some developed countries – EU Countries targeted 40% target reduction as for 2030 by taking 1990 as the base year, whereas USA targeted 28% reduction as for 2030 by taking 2005 as the base year, and Russia targeted 70-75% reduction as for 2030 by taking 1990 as the base year.

The reason why our country determined 1990 as the base year is that, the level of greenhouse gas emissions was the highest in that year (equivalent to 73.3 million ton CO₂). From this point, determination of 1990 as the base year complies with national interests of our country.

- **Intergovernmental Panel on Climate Change (İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspertlər Qrupu)**
Established by the World Meteorological Organization (WMO) and the United Nations Environment Programme (UNEP) in 1988. Its main objective was to assess scientific, technical and socio-economic information relevant to the understanding of human induced climate change, potential impacts of climate change and options for mitigation and adaptation.
- **Inventory compilation (İnventarlaşmanın aparılması)**
Inventory compilation includes the collection of data, estimation of emissions and removals, checking and verification, uncertainty assessment and reporting.
- **Inventory compiler (İnventarlaşmanın tərtibatçısı)**
The person, persons or institutions who put together or compose the inventory from materials gathered from several sources.
- **IPCC**
See “Intergovernmental Panel on Climate Change Guidelines”
- **IPPU**
Industrial Processes and Product Use
- **Irrigation (Suvarma)**
Controlled artificial process of water application to plants at needed intervals to maintain and sustain better grow of agricultural crops.

- **Jet gasoline (Reaktiv yanacağı)**

See “Gasoline”

- **Jet Kerosene (Aviakerosin)**

Medium distillate used for aviation turbine power units. It has the same distillation characteristics and flash point as kerosene (between 150°C and 300°C but not generally above 250°C). In addition, it has particular specifications (such as freezing point) which are established by the International Air Transport Association (IATA).

- **Key Categories (Əsas kateqoriyalar)**

The concept of key category used to identify the categories that have a significant influence on a country’s total inventory of greenhouse gases in terms of the absolute level of emissions and removals, the trend in emissions and removals, or uncertainty in emissions and removals. Key Categories should be the priority for countries during inventory resource allocation for data collection, compilation, quality assurance/quality control and reporting.

- **Key source (Əsas mənbə)**

See “Key category”

- **Kyoto Protocol (Kioto Protokolu)**

International agreement linked to the UNFCCC, which commits its Parties by setting internationally binding emission reduction targets. The Kyoto Protocol was adopted in Kyoto, Japan, in 1997 and entered into force in 2005 after it was ratified by Russia Federation. By now, 197 countries and 1 regional integration organization have ratified Kyoto Protocol. The Republic of Azerbaijan ratified the Kyoto Protocol in 2000. Its first commitment period started in 2008 and ended in 2012.

- **Land degradation (Torpağın deqradasiyası)**

Wider scope than both soil erosion and soil degradation in that it covers all negative changes in the capacity of the ecosystem to provide goods and services.

L

- **Land use, Land-Use Change and Forestry (Torpaqdan İstifadə, Torpaqdan istifadənin dəyişdirilməsi və Meşə Təsərrüfatı)**
Total emissions and removals from activities relating to land use, land-use change and forestry (from the following categories: forest land, cropland, grassland, wetlands, settlements and other land).
- **Land-use Change and Forestry (Torpaqdan İstifadəyə Dəyişiklik və Meşə Təsərrüfatı)**
Total emissions and removals from forest and land use change activities (activities impact on three different carbon sources/sinks: aboveground biomass, belowground biomass and soil carbon).
- **LDC**
See “Least Developed Countries”
- **Least Developed Countries (Zəif İnkişaf Etmiş Ölkələr)**
This group includes up to 50 least developed countries.
- **Least-cost optimization model (Az Xərc tələb edən optimallaşdırma modeli)**
Cost effective climate change policies and measures to ensure global benefits at the lowest possible cost.
- **Liquefied petroleum gas – LPG (Sıxılmış neft qazı)**
Gas, which is used to produce solvents and synthetic rubber. It is described as mixtures of hydrocarbon gases including propane, butane and mixtures of these gases used as fuel in heating, cooking equipment and auto fuel.
- **Liquefied Petroleum Gases (Sıxılmış Neft Qazı)**
Light hydrocarbons fraction of the paraffin series, derived from refinery processes, crude oil stabilization plants and natural gas processing plants comprising propane (C₃H₈) and butane (C₄H₁₀) or a combination of the two. They are normally liquefied under pressure for transportation and storage
- **Low-carbon emission production (Aşağı-karbon emissiyalı istehsal)**
Production of sources that has a minimal output of greenhouse gas (GHG) emissions into the biosphere. This specifically refers to the greenhouse gas carbon dioxide.
- **Lower Calorific Value (Aşağı istilik-törətmə əmsalı)**
See “Calorific value”
- **Lower Heating Value (Aşağı istilik əmsalı)**
See “Calorific value”

- **Lubricants (Sürtgü yağları)**

Hydrocarbons produced from distillate or residue; they are mainly used to reduce friction between bearing surfaces. This category includes all finished grades of lubricating oil, from spindle oil to cylinder oil, and those used in greases, including motor oils and all grades of lubricating oil base stocks.

Mm

- **Manure (Peyin)**

Waste materials produced by domestic livestock which can be managed for agricultural purposes. Manures improve fertility of the land by adding important micro and macronutrient to the soil. When manure is managed in a way that involves anaerobic decomposition, significant emissions of methane can result.

- **Measurement, Reporting and Verification system (Ölçmə, Hesabatvermə və Yoxlama Sistemi)**

See “MRV”

- **Mitigation (Təsirlərin azaldılması, Mitigation)**

Actions related to reduction of emissions causing heat effect in atmosphere are considered to limit the climate changes to the extent possible. (for example, absorption of carbon by obtaining energy from water, wind, sea, and use of effective energy technologies and planting trees energy).

- **Mitigation technologies (Mitiqasiya texnologiyaları)**

Actions towards mitigation of climate changes, For example, application of low carbon technologies in production process, use of coal or black oil in thermal stations instead of gas, collection of oriented gas, use of alternative energy sources (wind, sun, biomass, thermal), forestation, application of different effective energy technologies.

- **Mobile combustion (Hərəkətli (səyyar) alışımlar)**

Emissions of greenhouse gases from mobile sources such as for example road transport, air transport, rail and ships.

- **Motor gasoline (Mühərrik benzini)**

See “Gasoline”

N

- **MRV**

Measurement, Reporting and Verification system

- MRV of GHG emissions: conducted at national, organizational, and/or facility level to understand an entity's emissions profile and report it in the form of an emissions inventory.
- MRV of mitigation actions (e.g., policies and projects) assessing GHG effects and sustainable development (non-GHG) effects as well as to monitoring their implementation. This type of MRV focuses on estimating the change in GHG emissions or other non-GHG variables.
- MRV of support (e.g., climate finance, technology transfer, and capacity building) is tracking provision and receipt of climate support, monitor results achieved, and assess impact.

Nn

- **NAMA**

Nationally Appropriate Mitigation Actions. Any action that reduces emissions in developing countries and is prepared under the umbrella of a national governmental initiative. They can be policies directed at transformational change within an economic sector, or actions across sectors for a broader national focus. NAMAs are supported and enabled by technology, financing, and capacity-building and are aimed at achieving a reduction in emissions relative to 'business as usual' emissions in 2020.

NAMAs are defined in two contexts:

- At the National Level as a formal submission by Parties declaring intent to mitigate greenhouse gas emissions in a manner commensurate with their capacity and in line with their national development goals;
- At the Individual Action Level as detailed actions or groups of actions designed to help a country meet their mitigation objectives within the context of national development goals.

- **Naphtha (Nafta)**

Feedstock destined either for the petrochemical industry (e.g. ethylene manufacture or aromatics production) or for gasoline production by reforming or isomerization within the refinery. Naphtha comprises material in the 30°C and 210°C distillation range or part of this range.

- **National Communication Report – NCR (Milli Kommunikasiya Hesabatı)**

Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) must submit national reports on implementation of the Convention to the Conference of the Parties (COP). The required contents of national reports and the timetable for their submission are different for Annex I and non-Annex I Parties. This is in accordance with the principle of “common but differentiated responsibilities” enshrined in the Convention.

- Annex I National Reports: provide information on emissions and removals of greenhouse gases (GHGs); national circumstances; policies and measures; vulnerability assessment; financial resources and transfer of technology; education, training, and public awareness; and any other details of the activities a Party has undertaken to implement the Convention. Annex I Parties that have ratified the Kyoto Protocol must include supplementary information in their national communications and their annual inventories of emissions and removals of GHGs to demonstrate compliance with the Kyoto Protocol's commitments.
- Non Annex I National Reports: provide information on greenhouse gas (GHG) inventories, measures to mitigate and to facilitate adequate adaptation to climate change, and any other information that the Party considers relevant to the achievement of the objective of the Convention. Developing country Parties are required to submit their first NC within three years of entering the Convention, and every four years thereafter.

- **National total (Milli cəm)**

Sum up of emissions and removals for each gas at the national level.

- **Natural Gas Liquids – NGLs (Təbii Maye Qaz)**

NGLs are the liquid or liquefied hydrocarbons produced in the manufacture, purification and stabilization of natural gas. These are those portions of natural gas which are recovered as liquids in separators, field facilities, or gas processing plants. NGLs include but are not limited to ethane, propane, butane, pentane, natural gasoline and condensate. They may also include small quantities of non-hydrocarbons.

- **NMVOC**

See “Non Methane Volatile Organic Compounds”

- **Non Methane Volatile Organic Compounds – NMVOCs (Qeyri-Metan Uçan Üzvi Birləşmələr)**

Organic compounds which are widely differentiated by their chemical composition. These organic compounds are often grouped under the NMVOC label as the majority display similar behavior in the atmosphere. NMVOCs are emitted to air as combustion products, as vapor arising from petrol and solvent use and other sources.

O

- **non-Annex 1 countries (Əlavə 1 qrupuna daxil olmayan ölkələr)**

This group includes the countries which are not covered by Annex I and Annex II countries. However, all are the developing countries and parties of Convention. Azerbaijan is included into this group as well.

- **Non-energy use of fuels (Yanacaqdan qeyri-enerji məqsədilə istifadə)**

Usage of petroleum products for non-energy products such as white spirit, bitumen, lubricants, paraffin waxes, and other products.

- **Non-ferrous metal (Əlvan metallar)**

Metal which contains negligible or no amount of iron.

Oo

- **Onshore windmills (Quruda quraşdırılan külək dəyirmanları)**

Situated on land device which converts the wind's kinetic energy into electrical energy.

- **OPEC (Neft İxrac Edən Ölkələr Birliyi)**

See "Organization of the Petroleum Exporting Countries"

- **Organic fuel (Üzvi yanacaq)**

Type of fuel, which is produced from organic matter.

- **Orimulsion (Bitum emulsiyası)**

A tar-like substance that occurs naturally in Venezuela. It can be burned directly or refined into light petroleum products.

- **Orography (Oroqrafiya)**

Study which researches formation and features of mountains.

- **Other Kerosene (Digər kerosin)**

Kerosene comprises refined petroleum distillate intermediate in volatility between gasoline and gas/diesel oil. It is a medium oil distilling between 150°C and 300°C.

- **Other Oil (Digər yağlar)**

- Refinery Gas: non-condensable gas obtained during distillation of crude oil or treatment of oil products (e.g. cracking) in refineries. It consists mainly of hydrogen, methane, ethane and olefins. It also includes gases which are returned from the petrochemical industry.

Photo by Priscilla Du Preez on Unsplash

- Waxes: Saturated aliphatic hydrocarbons (with the general formula C_nH_{2n+2}). These waxes are residues extracted when dewaxing lubricant oils, and they have a crystalline structure with carbon number greater than 12. Their main characteristics are that they are colorless, odorless and translucent, with a melting point above 45°C.
 - White Spirit & SBP: refined distillate intermediates with a distillation in the naphtha/kerosene range.
 - Other Petroleum Products: Includes the petroleum products not classified above, for example: tar, sulphur, and grease. This category also includes aromatics (e.g. BTX or benzene, toluene and xylene) and olefins (e.g. propylene) produced within refineries.
- **Other Petroleum Products (Digər neft məhsulları)**
See “Other oil”
 - **Other Products (Digər məhsullar)**
The category “Other Products” included in the energy statistics provided by the IEA includes Refinery gas, White spirit, Paraffin waxes, and other products not included elsewhere such as tar, grease and Sulphur.
 - **Oxidation (Oksidləşmə)**
Chemical reaction that involves loss of electrons during a reaction by a molecule, atom or ion.
 - **Ozone Depleting Substances (Ozon Parçalayan Maddələr)**
Substances that deplete the ozone layer, such as chlorofluorocarbons (CFCs) and hydrochlorofluorocarbons (HCFCs).

P

A family of man-made compounds that includes, but are not limited to, chlorofluorocarbons (CFCs), bromofluorocarbons (halons), methyl chloroform, carbon tetrachloride, methyl bromide, and hydrochlorofluorocarbons (HCFCs). These compounds have been shown to deplete stratospheric ozone, and therefore are typically referred to as ODSs.

Pp

- **Paris Agreement (Paris razılaşması)**

The Paris Agreement builds upon the Convention and for the first time brings all nations into a common cause to undertake ambitious efforts to combat climate change and adapt to its effects, with enhanced support to assist developing countries to do so. As such, it charts a new course in the global climate effort.

The Paris Agreement central aim is to strengthen the global response to the threat of climate change by keeping a global temperature rise this century well below 2 degrees Celsius above pre-industrial levels and to pursue efforts to limit the temperature increase even further to 1.5 degrees Celsius. Additionally, the agreement aims to strengthen the ability of countries to deal with the impacts of climate change.

- **Perennial crops (Çoxillik məhsullar)**

Plants/crops that live more than two years and can be harvested several times during a year.

- **Perfluorocarbons – PFCs (Perflüorkarbon)**

A group of chemicals composed of carbon and fluorine only. These chemicals (predominantly CF₄ and C₂F₆) were introduced as alternatives, along with hydrofluorocarbons, to the ozone depleting substances. In addition, PFCs are emitted as by-products of industrial processes and are also used in manufacturing. PFCs do not harm the stratospheric ozone layer, but they are powerful greenhouse gases: These chemicals are predominantly human-made, though there is a small natural source of CF₄.

- **PFCs**

See “Perfluorocarbons”

- **Poultry farming (Quşçuluq təsərrüfatı)**

Process of raising domesticated birds such as chickens, ducks, turkeys and geese for the purpose of farming meat or eggs for food.

- **Precipitation (Yağıntı)**

Water, in either liquid or solid state, falling out of the clouds or depositing from the air on the land surface. Precipitation may take the form of rain, drizzle, snow, sleet, snow pellets or hail.

- **Price subsidies (Maliyyə subsidiyaları)**

Provision of financial assistance by the mean of price reduction to boost for example energy supply or renewable energy sectors.

- **Primary energy sources (Əsas enerji mənbələri)**

(also referred to as energy sources) is the energy embodied in natural resources (e.g., coal, crude oil, natural gas, uranium, and renewable sources).

- **Principle of territoriality (Territoriallıq (Ərazilik) prinsipi)**

Allocation of the level of emissions according to the fuel consumption.

- **Public Combined Heat and Power Generation – CHP (Elektrik Enerjisi və İstiliyin Birgə İstehsalı)**

Emissions from production of both heat and electrical power for sale to the public, at a single facility; co-generation plant.

- **Public Electricity Generation (Kommunal Elektrik Enerjisinin İstehsalı)**

Comprises emissions from all fuel use for electricity generation except those from combined heat and power plants.

- **Public Heat Plants (Dövlət İstilik Stansiyaları)**

Production of heat for sale by pipe network.

- **Pulp industry (Sellüloz-kağız sənayesi)**

Companies, which use pulp as raw material to produce goods. The pulp and paper industry has an enormous influence on global forests. This sector, which includes products such as office and catalog paper, glossy paper, tissue and paper-based packaging, uses over 40 percent of all industrial wood traded globally.

Qq

- **QA/QC**

Quality Assurance and Quality Control - maintain good verification, documentation and checking procedures to minimize errors and inconsistencies in the inventory

R

estimates.

- **Quality Assurance (Keyfiyyətin Təminatı)**
See “QA/QC”
- **Quality Control (Keyfiyyətə Nəzarət)**
See “QA/QC”

Rr

- **Radiative balance (Radiasiya balansı)**
See “Energy balance”
- **Radiative forcing (Radiasiya təsiri)**
Change in the net vertical irradiance at the tropopause due to an internal change or a change in the external forcing of the climate system, such as, for example, a change in the concentration of carbon dioxide or the output of the Sun. Usually radiative forcing is computed after allowing for stratospheric temperatures to readjust to radiative equilibrium, but with all tropospheric properties held fixed at their unperturbed values.
- **Rainfed areas (Yağışla qidalanan ərazilər)**
Areas which rely on rainfall for water during farming processes.
- **Raw material (Xam material)**
Primary materials or substances for production of final goods.
- **Reclamation measures (Meliorasiya tədbirləri)**
Measures developed to keep favorable conditions of land for agriculture activities.
- **Recycling (Təkrar-sirkulyasiya)**
Collecting and reprocessing a resource so it can be used again. An example is collecting aluminum cans, melting them down, and using the aluminum to make new cans or other aluminum products.
- **Refinery Feedstock (Neft emalı üçün xammal)**
Refinery feedstock is a product or a combination of products derived from crude oil and destined for further processing other than blending in the refining industry. It is transformed into one or more components and/or finished products. This definition covers those finished products imported for refinery intake and those returned from

the petrochemical industry to the refining industry.

- **Refinery gas (Neft Emalından əldə olunan qaz)**

See “Other oil”

- **Reforestation (Meşələrin salınması)**

Planting of forests on lands that have previously contained forests but that have been converted to some other use.

- **Regional Groups (Regional Qruplar)**

According to UN tradition, parties are divided into 5 Regional groups. This is particularly identified according to their geographical locations. They are shown below:

- African Countries
- Asian Countries
- East-European countries (Azerbaijan is included into this group)
- Latin American and Caribbean Countries
- West-European and other countries

- **Rehabilitation (Bərpa)**

Required when the land is already degraded to such an extent that the original use is no longer possible and the land has become practically unproductive. Here longer-term and often costlier investments are needed to show any impact.

- **Relict (residual) plants (Qalıq bitkilər)**

Plants which were widespread at an earlier time but nowadays due to climate change disappeared or hardly found.

- **Removals (Kənarlaşdırma)**

Removals of greenhouse gases and/or their precursors from the atmosphere by a sink.

- **Renewable energy (Bərpa oluna bilən enerji)**

Any form of energy from solar, geophysical or biological sources that is replenished by natural processes at a rate that equals or exceeds its rate of use. Renewable energy is obtained from the continuing or repetitive flows of energy occurring in the natural environment and includes lowcarbon technologies such as solar energy, hydropower, wind, tide and waves and ocean thermal energy, as well as renewable fuels such as biomass. For a more detailed description see specific renewable energy types in this glossary, for example, biomass, solar, hydropower, ocean, geothermal and wind.

- **Residual Fuel Oil (Qalıq Yanacaq Yağı)**

Heading defines oils that make up the distillation residue. It comprises all residual fuel oils, including those obtained by blending.

- **Salinization (Şoranlaşma)**

Process by which water-soluble salts accumulate in the soil. It is one of the most conspicuous phenomena of water-quality degradation, particularly in arid and semi-arid zones. Global environmental phenomenon that affects many different aspects of our life: changing the chemical composition of natural water resources (lakes, rivers, and groundwater), degrading the quality of water supply to the domestic and agriculture sectors, contribution to loss of biodiversity, taxonomic replacement by halotolerant species, loss of fertile soil, collapse of agricultural and fishery industries, changing of local climatic conditions, and creating severe health problems.

- **SBP - Industrial spirit (Sənaye metal spirti)**

See "Other oil"

- **Scenario (Ssenari)**

See "Emission scenario"

- **Secondary energy sources (Yardımcı enerji mənbələri)**

Primary energy is transformed into secondary energy by cleaning (natural gas), refining (crude oil to oil products) or by conversion into electricity or heat.

- **Secondary fuels (Köməkçi yanacaqlar)**

Type of fuels produced from primary fuels.

- **Sequestration (Sekvestrasiya (təcrid etmə))**

The process of storing carbon in a carbon pool.

- **Shale Oil (Şist nefti)**

A mineral oil extracted from oil shale.

- **Sink (Çökdürücü)**

Any process, activity or mechanism which removes a greenhouse gas, an aerosol, or a precursor of a greenhouse gas from the atmosphere.

- **Soil Degradation (Torpaq deqradasiyası)**

Defined as a change in the soil health status resulting in a diminished capacity of the ecosystem to provide goods and services for its beneficiaries. Degraded soils have a health status such, that they do not provide the normal goods and services of the particular soil in its ecosystem.

- **Soil erosion (Torpağın eroziyası)**

Common term that is often confused with soil degradation as a whole, but in fact refers only to absolute soil losses in terms of topsoil and nutrients. This is indeed the most visible effect of soil degradation, but does not cover all of its aspects. Soil erosion is a natural process in mountainous areas, but is often made much worse by poor management practices.

- **Solar radiation (Günəş radiasiyası)**

Radiation emitted by the Sun. It is also referred to as shortwave radiation. Solar radiation has a distinctive range of wavelengths (spectrum) determined by the temperature of the Sun.

- **Solid fuels (Bərk yanacaqlar)**

Total release of methane during coal mining and post-mining activities. Combustion emissions from colliery methane recovered and used should be excluded here and reported under Fuel Combustion Emissions.

- **Solvent and Other Product Use (Həllədicilər və Digər Maddələrdən İstifadə)**

Emissions resulting from the use of solvents and other products containing volatile compounds.

- **Solvent content (Həllədicilərin tərkibi)**

Percentage of a product that consists of organic solvent.

- **Solvents (Həllədicilər)**

The term is applied to a large number of chemical substances which are used to dissolve or dilute other substances or materials. They are usually organic liquids. Many solvents are also used as chemical intermediates, fuels, and as components of a wide range of products. Industries, such as engineering, construction, chemicals, printing, rubber, plastics, footwear, textiles, foodstuff, woodworking, dry cleaning, ink manufacture, pharmaceutical manufacture, paint manufacture are more likely to be exposed to solvents. In the construction industry, for example, solvents act as carriers for surface coatings such as paints, varnishes and adhesives.

- **Source (Mənbə)**

A facility, installation or individual from where the pollution or information etc. originates.

- **Specific sources (Xüsusi mənbələr)**

Sources, which require further detail in the emission. For example: energy sector in the transport source categories requires detailed emissions on road transport as well.

T

- **Stabilization analysis (Stabilləşdirmə analizləri)**
See “Stabilization scenario”
- **Stabilization scenario (Stabilləşdirmə ssenarisi)**
Analyses or scenarios that address the stabilization of the concentration of greenhouse gases.
- **Stationary combustion (Stasionar yanmalar)**
Emissions of greenhouse gases from activities such as energy extraction, energy production and transformation, including electricity generation, petroleum refining, etc.
- **Subsidies (Subsidiyalar)**
Direct payments from the government to an entity, or a tax reduction to that entity, for implementing a practice the government wishes to encourage. Greenhouse gas emissions can be reduced by lowering existing subsidies that have the effect of raising emissions, such as subsidies to fossil-fuel use, or by providing subsidies for practices that reduce emissions or enhance sinks (e.g., for insulation of buildings or planting trees).
- **Surveillance system (Nəzarət sistemi)**
System which controls and records behaviors and activities to ensure public safety.
- **SWDS**
Solid Waste Disposal Sites

Tt

- **Thermal power station (İstilik Elektrik Stansiyası)**
Stations where heat energy is converted to electric power.
- **Tiers (Səviyyələr)**
A tier represents a level of methodological complexity. Usually three tiers are provided. Tier 1 is the basic method, Tier 2 intermediate and Tier 3 most demanding in terms of complexity and data requirements. Tiers 2 and 3 are sometimes referred to as higher tier methods and are generally considered to be more accurate.
- **Time series consistency (Vaxt sıralarına görə ardıcılıq)**
Provides methods for ensuring time-series consistency in cases where it is not possible

to use the same method and/or data over the entire period.

- **Transboundary pollution (Transsərhəd çirklənmə)**

Pollution that originates in one state and spills its damage over the other country. Air and water pollution, and to a lesser extent groundwater contamination, can cross political boundaries. The source state may be reluctant to impose expensive controls on local industry when the benefits will inure to political outsiders. The affected state may not be able to obtain jurisdiction over actors in the source state, or, if it can obtain jurisdiction, the affected state may have trouble enforcing any decree it enters. Given the inherent difficulties in regulation by any single state, transboundary pollution would seem to present a clear case for shifting regulatory authority from local to more centralized levels of governance.

- **Transparency (Şəffafılıq)**

Sufficient and clear documentation, such that individuals or groups other than the inventory compilers can understand how the inventory was compiled and can assure themselves it meets the good practice requirements for national greenhouse gas emissions inventories.

- **Tropopause (Troposfer sərhədi)**

The boundary between the troposphere and the stratosphere.

Uu

- **Umbrella Group (Çətir qrupu)**

Coalition of developed countries not included in European Union established after the adoption of Kyoto Protocol. There is not a list of member countries by usually represents Australia, Canada, Iceland, Japan, New Zealand, Norway, Russia Federation, Ukraine, Kazakhstan and USA.

- **Uncertainties (Qeyri-müəyyənliklər)**

An expression of the degree to which a value, for example the future state of the climate system, is unknown.

- **Uncertainty assessment (Qeyri-müəyyənliyin qiymətləndirilməsi)**

Characterizes the range and likelihood of possible values for the national inventory as a whole as well as for its components. Awareness of the uncertainty of parameters and results provides inventory compilers with insight when evaluating suitable data for the inventory during the data collection and compilation phases. Uncertainty assessment

V

also helps identify the categories that contribute most to the overall uncertainty, which helps the inventory compiler prioritize future inventory improvements.

- **UNECE LRTAP**

United Nations Economic Commission for Europe Long Range Transboundary Air Pollution Convention.

- **UNEP**

United Nations Environment Programme.

- **UNFCC**

See “United Nations Framework Convention on Climate Change”

- **UNFCCC**

United Nations Framework Convention on Climate Change

- **United Nations Framework Convention on Climate Change (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası)**

United Nations Framework Convention on Climate Change. The Convention came into force On March 24, 1994. 197 countries have ratified the Convention by now. The Republic of Azerbaijan ratified the Convention in 1995.

- **Unsaturated zones (Aerasiya (doymamış) zonalar)**

Land surface which is located above the groundwater table and holds water and air in the open spaces or pores.

Vv

- **Vehicle fleet (Avtomobil təsərrüfatı)**

Group of motor vehicles.

- **Vulnerability (Xarici təsirlərə qarşı həssaslıq)**

The propensity or predisposition to be adversely affected. Vulnerability encompasses a variety of concepts and elements including sensitivity or susceptibility to harm and lack of capacity to cope and adapt.

- **Warsaw International Mechanism for Loss and Damage associated with Climate Change Impacts (İqlim dəyişmələri ilə bağlı itki və dağıntılar üzrə Varşava Beynəlxəq Mexanizmi)**

New Mechanism. It was adopted in 19th COP held in Warsaw. This mechanism was established to address loss and damage associated with impacts of climate change, including extreme events (hill-torrents, floods, droughts, etc.) and slow onset events, in developing countries that are particularly vulnerable to the adverse effects of climate change.

- **Waste (Tullantılar)**

Total emissions from solid waste disposal on land, wastewater, waste incineration and any other waste management activity.

- **Waxes (Parafinlər)**

See "Other oil"

- **White Spirit (Uayt-spirit)**

See "Other oil"

Ədəbiyyat / Literature

Təlimatlar / Guidelines:

1. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (1997). Houghton J.T., Meira Filho L.G., Lim B., Tréanton K., Mamaty I., Bonduki Y., Griggs D.J. and Callander B.A. (Eds). Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Inventories. IPCC/OECD/IEA, Paris, France
2. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2000). Penman J., Kruger D., Galbally I., Hiraishi T., Nyenzi B., Emmanuel S., Buendia L., Hoppaus R., Martinsen T., Meijer J., Miwa K., and Tanabe K. (Eds). Good Practice Guidance and Uncertainty Management in National Greenhouse Gas Inventories. IPCC/OECD/IEA/IGES, Hayama, Japan
3. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2003). Penman J., Gytarsky M., Hiraishi T., Krug, T., Kruger D., Pipatti R., Buendia L., Miwa K., Ngara T., Tanabe K., and Wagner F. (Eds). Good Practice Guidance for Land Use, Land-Use Change and Forestry IPCC/IGES, Hayama, Japan
4. 2006 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories Overview Jim Penman (UK), Michael Gytarsky (Russia), Taka Hiraishi (Japan), William Irving (USA), and Thelma Krug (Brazil)
5. 2006 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories 1.1. Chapter 1 - Introduction to the 2006 Guidelines, Volume 1. General Guidance and Reporting 1.2. 2006 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories. Kristin Rypdal (Norway), Newton Paciornik (Brazil) Simon Eggleston (TSU), Justin Goodwin (UK), William Irving (USA), Jim Penman (UK), and Mike Woodfield (UK) – Introduction to the Guidelines
6. IPCC (1997). Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories: Volumes 1, 2 and 3. Houghton, J.T., Meira Filho, L.G., Lim, B., Tréanton, K., Mamaty, I., Bonduki, Y., Griggs, D.J. and Callander, B.A. (Eds). Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), IPCC/OECD/IEA, Paris, France.
7. IPCC (2000). Good Practice Guidance and Uncertainty Management in National Greenhouse Gas Inventories. Penman, J., Kruger, D., Galbally, I., Hiraishi, T., Nyenzi, B., Emmanuel, S., Buendia, L., Hoppaus, R., Martinsen, T., Meijer, J., Miwa, K. and Tanabe, K. (Eds). Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), IPCC/OECD/IEA/IGES, Hayama, Japan.
8. IPCC (2003). Good Practice Guidance for Land Use, Land-Use Change and Forestry. Penman, J., Gytarsky, M., Hiraishi, T., Kruger, D., Pipatti, R., Buendia, L., Miwa, K., Ngara, T., Tanabe, K. and Wagner, F. (Eds). Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), IPCC/IGES, Hayama, Japan.
9. Third National Communication to the United Nations Framework Convention on

10. Anthropogenic salinization of inland waters. *Hydrobiology* 466, 329–337. Williams W. D. (2001a)
11. Salinization: unplumbed salt in a parched landscape. *Water Sci. Technol.* 43, 85–91. Williams W. D. (2001b)
12. Integrated Environmental Assessment and Management, Volume 8, Issue 4, Version of Record online: 14 SEP 2012
13. *Macroeconomic Patterns and Stories: A Guide for MBAs*. E. E. Leamer, 19 c Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2009
14. United States Environmental Protection Agency; Solid Waste and Emergency Response (5305W) EPA530-K-05-012; Introduction to United States Environmental Protection Agency Hazardous Waste Identification (40 CFR Parts 261). September 2005
15. Intergovernmental Panel on Climate Change 2006 Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories Glossary
16. Environmental Indicators and Indicator-based Assessment Reports: Eastern Europe, Caucasus and Central Asia. By United Nations. Economic Commission for Europe, 2007
17. Good Practice Guidance and Uncertainty Management in National Greenhouse Gas Inventories Fugitive Emissions from Oil and Natural Gas Activities 103 Fugitive Emissions from Oil and Natural Gas Activities. David Picard (Clearstone Engineering Ltd.), Art Jaques (Environment Canada), Gary Webster (Canadian Association of Petroleum Producers), Bob Lott (Gas Research Institute), Marc Darras (Gaz de France), Jasmine Urisk (GRI Canada) and Katarina Mareckova and Thomas Martinsen (IPCC/OECD/IEA Inventories Programme)
18. U.S. Environmental Protection Agency Office of Air Quality Planning and Standards Outreach and Information Division Research Triangle Park, NC February 2014 EPA-456/F-14-002

Lügətlər / Glossaries:

19. United States Environmental Protection Agency, Glossary of Climate Change terms <https://www3.epa.gov/climatechange/glossary.html>
20. United Nations Framework Convention on Climate Change, Glossary of climate change acronyms and terms; http://unfccc.int/essential_background/glossary/items/3666.php
21. U.S Global Change Research Program, Glossary of Environmental Terms <http://www.globalchange.gov/climate-change/glossary>

22. Intergovernmental Panel on Climate Change, Glossary for Annex II; Glossary Editors Katharine J. Mach (USA), Serge Planton (France), Christoph von Stechow (Germany) https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_Glossary.pdf
23. Intergovernmental Panel on Climate Change, Glossary for Annex I; Glossary, Acronyms, Chemical Symbols and Prefixes; Editors: Aviel Verbruggen (Belgium), William Moomaw (USA), John Nyboer (Canada) https://www.ipcc.ch/pdf/special-reports/srren/SRREN_Annex_Glossary.pdf
24. Intergovernmental Panel on Climate Change; Climate Change 2001 Synthesis Report Glossary <https://www.ipcc.ch/pdf/glossary/tar-ipcc-terms-en.pdf>
25. European Commission, Health and Food Safety Scientific Commission, General Glossary, Alternating current & Direct current http://ec.europa.eu/health/scientific_committees/opinions_layman/en/electromagnetic-fields/glossary/abc/alternating-current.htm

Digər onlayn mənbələr / Other online sources:

26. ILO Occupational Safety and Health: Solvents and the Workplace http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---americas/---ro-lima/---sro-port_of_spain/documents/presentation/wcms_250196.pdf
27. European Environment Agency, EMEP/CORINAIR Emission Inventory Guidebook - 2007: Group 6: Solvent and other product use <https://www.eea.europa.eu/publications/EMECORINAIR5/page015.html>
28. Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories Reporting Instructions (Volume 1) Understanding the Common Reporting Framework <http://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/gl/guidelin/ch1ri.pdf>
29. IPCC - Task Force on National Greenhouse Gas Inventories: Introduction to the 2006 guidelines https://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/2006gl/pdf/1_Volume1/V1_1_Ch1_Introduction.pdf
30. National Atmospheric Emissions Inventory, Pollutant Information: Non Methane VOC. http://naei.beis.gov.uk/overview/pollutants?pollutant_id=9
31. IPCC Glossary 2, Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories: Reporting Instructions. <http://www.ipcc-nggip.iges.or.jp/public/gl/guidelin/glosri.pdf>
32. International Energy Agency, Energy Training and Capacity Building Material <https://www.iea.org/media/training/alumni/CheatSheet.pdf>
33. United Nations Framework Convention on Climate Change, National Report

http://unfccc.int/national_reports/items/1408.php

34. National Communications Support Programme Resource Kit, National Communications Support Programme, The National Communications Process
<https://www.unclearn.org/sites/default/files/inventory/undp24.pdf>
35. Fundamentals of Environmental Measurements: Hydrology
<http://www.fondriest.com/environmental-measurements/parameters/hydrology/>
36. United Nations Statistics Division (UNSD), Energy Statistics
<https://unstats.un.org/unsd/energy/Eprofiles/2014/03.pdf>
37. Food and Agriculture Organization, FAO Soils Portal: Degradation/ Restoration
<http://www.fao.org/soils-portal/soil-degradation-restoration/en/>
38. Duke Law Journal; Olden Rules for Transboundary Pollution. Thomas W. Merrill, Volume 46, March 1997, Number 5
<https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=dj>
39. California Department of Toxic Substances Control; Hazardous Waste
<http://www.dtsc.ca.gov/HazardousWaste/>
40. United Nations Framework Convention on Climate Change; Focus: Mitigation - NAMAs, Nationally Appropriate Mitigation Actions;
<http://unfccc.int/focus/mitigation/items/7172.php>
41. World Wildlife Fund, Pulp Industry
<https://www.worldwildlife.org/industries/pulp-and-paper>
42. Intergovernmental Panel on Climate Change: Integrated Assessment Analysis:
<http://www.ipcc.ch/ipccreports/tar/wg2/index.php?idp=91>
43. GLWENergy, Renewable Source of Energy
<https://glwenergy.com/what-is-a-biogas-digester/>

Azərbaycan Respublikası
Ekologiya və Təbii Sərvətlər
Nazirliyi

*Empowered lives.
Resilient nations.*

UNDP partners with people at all levels of society to help build nations that can withstand crisis, and drive and sustain the kind of growth that improves the quality of life for everyone. On the ground in nearly 170 countries and territories, we offer global perspective and local insight to help empower lives and build resilient nations.

BMT-nin İnkişaf Proqramı cəmiyyətin bütün səviyyələrində, böhrana davam gətirə bilən, həmçinin hər kəs üçün həyat keyfiyyətinin artırılmasının inkişaf etdirilməsinə təşviq edən və onu möhkəmləndirən millətlərin qurulmasında cəmiyyətin bütün səviyyələrində insanlarla birgə əməkdaşlıq edir. Bununla belə, biz dünya üzrə 170-ə yaxın ölkədə və ərazidə fəaliyyət göstərərək, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və davamlı xalqların yaranmasına kömək etmək üçün global perspektivlər və yerli miqyaslı analitik təhlillər təklif edirik.

Lüğət 2017-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının birgə həyata keçirdiyi “Azərbaycan Respublikasının BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına Dördüncü Milli Məlumat və İkinci İkiillik Yenilənmiş Hesabatı” layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Kitabçanın məqsədi oxucuya İqlim Dəyişmələrinə aid termin və tərifləri daha mükəmməl anlamağa yardım etməkdir. Lüğət yerli mütəxəssis və təşkilatlar üçün İqlim Dəyişmələri ilə əlaqədar qəbul edilmiş beynəlxalq standartlara və təcrübələrə uyğun sənədləri, yazıları və hesabatları hazırlamaqda faydalı olacaqdır.

Glossary of terms and definitions on Climate Change